

Cultuurhistorisch tijdschrift

OudRhenen

Rhenen-Achterberg-Elst ■ jaargang 41 ■ nummer 3 ■ oktober 2022

Henk Deys in gesprek met Lodewijk Bosch van Rosenthal

Geschiedenis galerie Studio Arborhenum
De fotocollectie van Cord Otting

Van de redactie

Beste lezer van Oud Rhenen,

Evenals bij de vorige editie mochten wij ons ook deze keer verheugen in een ruim aanbod van artikelen. Toch moesten wij besluiten om deze uitgave te beperken in het aantal bladzijden omdat de verzend- en drukkosten in het laatste jaar fors gestegen zijn. Ter illustratie: de eerste uitgave in september 2021 kostte per pagina 5 ½ cent, de editie van mei 2022 was per pagina ruim 8 cent, een stijging van 47%! Bovendien is het prettig om over een 'voorraad' artikelen te beschikken, die we kunnen inzetten als het aanbod onverhoopt schaars is. Dit laat onverlet dat we altijd nieuwe artikelen kunnen gebruiken, want de geschiedenis van Rhenen, Elst en Achterberg en omstreken is dusdanig rijk en omvangrijk dat het de moeite waard is om verhalen vast te leggen.

Is Rhenen regelmatig een bron van inspiratie voor de schrijvers, dan geldt dat in mindere mate voor Elst en vooral Achterberg. Wij nodigen u graag uit om die uitdaging aan te gaan. Wij hebben een kundige redactieraad die u en ons terzijde kan staan bij het tot stand brengen van artikelen.

De eerstvolgende uitgave van Oud Rhenen is eind januari 2023 en we nodigen u graag uit om uw bijdragen aan te leveren, bij voorkeur uiterlijk 15 december 2022.

Ook bij deze editie danken wij onze redactieraad en Ellen Vlak voor alle hulp en correctiewerk.

Conchita de Jong

Pieter Vis

Artikelen die onderzoeksresultaten van recent historisch onderzoek presenteren hebben de voorkeur.

- Het artikel moet toegankelijk, lezenswaardig en inspirerend zijn;
- het artikel is niet te lang (1.500 tot maximaal 3.500 woorden) en rijk geïllustreerd;
- het artikel moet voor de geschiedschrijving van Rhenen, Achterberg en Elst als geheel van belang zijn;
- aanleveren in Word, afbeeldingen minimaal 300dpi.

E-mailadres: redactie@oudrhenen.nl

Inhoud

In dit nummer...

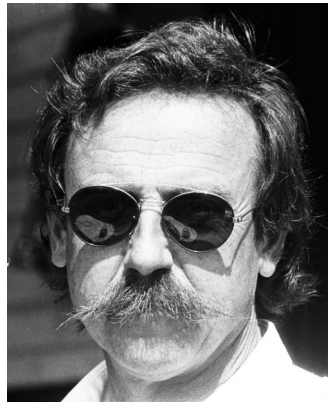

4 Meissen porselein met 'gezicht op Rhenen'

Stadhouder prins Willem V (1748-1806) werd ooit een 435-delig Meissen porseleinservies geschonken. Op een van de borden staat een afbeelding met gezicht op Rhenen. In het artikel wordt achterhaald welk kunstwerk als voorbeeld heeft gediend.

8 De fotocollectie van Cord Otting

In 2004 verkoopt persfotograaf Cord Otting de foto's die hij tijdens zijn loopbaan van 1968 tot 2004 in Rhenen heeft gemaakt. Een werkgroep van de HVOR voorziet deze foto's van gegevens, zodat deze voor ieder toegankelijk worden en eenvoudig opgezocht kunnen worden.

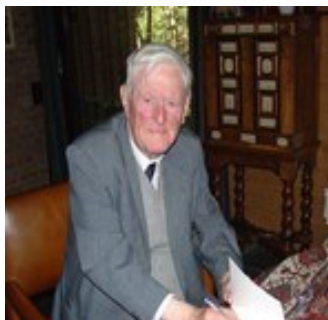

16 Studio Arborhenum

Van 1992 tot 2007 was er een huisgalerie aan de Ericalaan in Rhenen. In dit artikel blikt eigenaar en oprichter Aart de Veer terug op de galerietijd opdat dit stukje Rhenense 'kunstgeschiedenis' niet verloren gaat.

24 Henk Deys in gesprek met Bosch van Rosenthal

In 1984 vond een vraaggesprek plaats tussen Lodewijk Bosch van Rosenthal, oud-burgemeester van Rhenen, en Henk Deys. Dit is de eerste aflevering over de periode tot de benoeming van Bosch van Rosenthal tot burgemeester van Rhenen.

En verder...

7 Dinsdagmorgenbijeenkomsten

13 Nieuwe ramen voor de Cunerakerk

22 Verdwenen uit Rhenen: Rhenense Joden en de Holocaust

29 Gildebroeders en Gildezusters in Rhenen

32 Wie weet iets over ...

33 Kunstenaars in Rhenen: Henk van de Vis

34 Uit het HVOR-bestuur

35 Vroeger en nu

36 Reacties lezers

37 Verantwoording

38 Colofon

Afbeelding voorblad: Meissen porselein bord met 'Gezicht op Rhenen vanuit het zuiden', gebaseerd op een tekening van Jan de Beijer

Meissen porselein met 'gezicht op Rhenen'

Afb. 1 Meissen porselein serviesdelen met de gekroonde familiewapens van Stadhouder prins Willem V en Wilhelmina van Pruisen

Op 13 november 2020 werd bij het veilinghuis Lempertz in Keulen de porselein- en glazenverzameling van Renate en Tono Dresden geveild (Veiling No. 1159). Dit echtpaar was ooit begonnen met het verzamelen van porselein, beschilderd door de befaamde porseleinschilder Johann Gregor Höroldt. Later kwamen daar voornamelijk porselein en glas met wapens erop afgebeeld bij.

In deze verzameling bevond zich een Meissen porseleinen bord, waarop een 'Gezicht op Rhenen' was afgebeeld, Catalogus No. 713. Het echtpaar had dit bord in 1990 verworven bij de kunsthandel Zemlin te Hannover. Het bord bracht in de veiling € 4.750 op.

Stadhouder prins Willem V (1748-1806), gehuwd met Wilhelmina van Pruisen (1751-1820), kreeg ooit een 435-delig Meissen porseleinservies geschonken. Dit servies was van grote waarde en hij nam het mee op zijn vlucht per vissersboot naar Engeland in 1795.

Het Meissen porseleinservies van stadhouder Willem V

Meissen (Meiszen) is een stad 25 km ten noordwesten van Dresden, in de Duitse deelstaat Saksen. De plaats is vooral bekend vanwege de porseleinfabricage, waarmee Johann Friedrich Böttger in 1710 begonnen was. Deze Böttger was meer een uitvinder (alchemist). Zo beweerde hij ooit goud te kunnen maken. Hij ontwikkelde een recept voor porselein, gebaseerd op kaolien, dat niet ver van Meiszen voorkwam. Het Meissen porselein werd wereldberoemd en wordt tot op heden door kunstliefhebbers verzameld. In 1713 begon de fabriek met de verkoop van porselein

op de Leipziger Messe. Al in een vroeg stadium was een aantal (Amsterdamse) kunstenaars aangetrokken – waaronder Gerrit van Malsem en diens stiefvader en bedrijfsleider Christoph Rühle –, die ervaring hadden met het beschilderen van tegels. Andere schilders werkten veelal vanuit huis.

Erfstadhouder Willem V van Oranje-Nassau (1748-1806) was in 1767 gehuwd met Frederica Sophia Wilhelmina (kortweg Wilhelmina) van Pruisen (1751-1820). De Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) had tussen 1772-1774 te Meissen een 435 stukken tellend servies laten vervaardigen dat in 1791 door Ulrich Gualtherus Hemmerson (1741-1799), een functionaris van de VOC, aan het echtpaar werd geschonken.

In de verzameling bevonden zich serviesstukken met de familiewapens van stadhouder Willem V en Wilhelmina van Pruisen.

Het servies is vooral in topografisch opzicht interessant met op borden afbeeldingen van verschillende steden, dorpen en gebouwen, niet alleen in Nederland, maar ook op Java en Ceylon, en afbeeldingen van voor de VOC belangrijke plaatsen en huizen.

Heel bijzonder is dat de meeste onderdelen van het 435-delige Meissen servies nauwkeurig met de hand beschilderd zijn. Ook de tuin van paleis Het Loo met de indrukwekkende fontein is één van de kleurrijke decoraties.

Afb. 2 Portretten van Stadhouder prins Willem V en zijn echtgenote prinses Wilhelmina van Pruisen

Het was een uitgebreid dinerservies bestaande uit terrines, schalen, sauskommen, schotels en borden in allerlei vormen en maten.

Toen in de winter van 1795 stadhouder Willem V en zijn vrouw naar Engeland moesten uitwijken vanwege de oprukkende Franse troepen vonden ze het servies zo belangrijk dat ze het, ondanks de beperkte ruimte op de kleine vissersboot, een pink, meenamen. Er zijn tekeningen bewaard gebleven van hun vertrek van het strand van Scheveningen.

Een 435-delig servies lijkt niet het allereerste waaraan een in ballingschap gaande vluchteling denkt, vooral niet

Afb. 3 De inscheping van Stadhouder Willem V op het strand van Scheveningen in 1795

als de overtocht, zoals de geschiedenis vermeldt, per eenvoudige visserspink gebeurde.

Maar Willem V had grote belangstelling voor topografie en daarom was dit servies heel belangrijk voor hem. Het geheel herinnerde hem aan betere tijden, toen hij nog een zekere macht over zijn gewesten uitoefende.

Het servies is uiteindelijk toch niet lang compleet in bezit van de Oranjes gebleven. In 1823 duikt het op in de veilingcatalogus van de William Beckford-collectie in Fonthill Abbey. Het wordt dan aan één eigenaar verkocht, maar bij een tweede veiling, vijfenvertig jaar later, raakt het verspreid.

De familie Von Wied wist ruim 300 delen van het servies te verwerven en schonk deze ter gelegenheid van de geboorte van prinses Juliana in 1909.

De latere koningin Juliana verzamelde porselein. 2 sauskommen en 5 borden kwamen in 1975 in haar bezit. Ze kocht de serviesdelen uit een collectie in Heemstede.

Eind zeventiger jaren verkocht de koningin deze aan de Stichting 't Konings Loo, een steunstichting die voor museum Het Loo verwerft. Sindsdien zijn de serviesdelen rijksbezit.

Paleis Het Loo bezit inmiddels zo'n 170 delen van het oorspronkelijk uit 435 delen bestaande servies.

Heel af en toe komen nog losse onderdelen tevoorschijn op de internationale markt; zo kreeg paleis Het Loo in 2013 de gelegenheid om een kom met een Amsterdams stadsgezicht aan te kopen.

'Gezicht op Rhenen' van Jan de Beijer

Op het Meissen porseleinen bord dat in 2020 bij Lempertz in Keulen is geveild zien we een 'Gezicht op Rhenen' vanuit het zuiden vanaf de Marsdijk. Deze afbeelding is gebaseerd op een tekening die Jan de Beijer maakte in 1747 (zie afb. 4). Dit is een unieke tekening die in 1997 bij het veilinghuis Christie's in Amsterdam werd geveild voor 33.000 gulden. Het is zeer onwaarschijnlijk dat een porseleinschilder in Meissen deze tekening voorhanden heeft gehad.

Jan Caspar Philips maakte op basis van de tekening van Jan de Beijer in 1756 een kopergravure, waarvan ongetwijfeld meerdere afdrukken zijn gemaakt en die mogelijk gebruikt is als voorbeeld door de Meissen porseleinschilder (zie afb. 5).

Jan de Beijer was een befaamde Nederlandse tekenaar van kastelen en stads- en dorpsgezichten uit de 18e eeuw. Hij werd geboren in Zwitserland, waar zijn vader Johan Jacob de Beijer huurlingen wierf voor de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Op zesjarige leeftijd verhuisde hij met zijn ouders naar Emmerik. Rond 1722 ging hij naar Amsterdam om bij Cornelis Pronk het tekenvak te leren. Cornelis Pronk (1691-1759) was toen de bekendste topografische tekenaar van de Nederlanden. Cornelis Pronk tekende rond 1750 een portret van Jan de Beijer (afb. 6).

Afb. 4 Tekening van Jan de Beijer uit 1747, Gezicht op Rhenen vanuit het zuiden

Afb. 5 Ets en gravure uit 1756 van Jan Caspar Philips, gebaseerd op de tekening van Jan de Beijer, Gezicht op Rhenen, 175 x 422 mm

Roofkunst

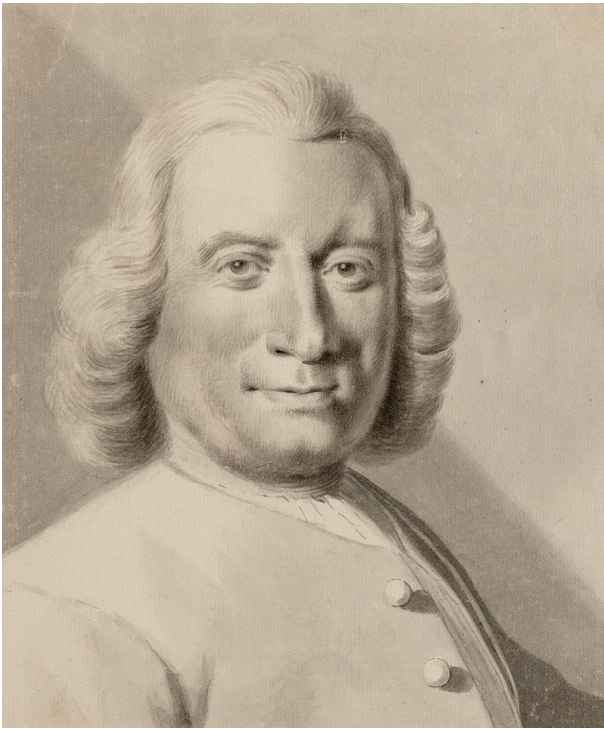
In 2014 wist het dagblad De Telegraaf te melden dat zich in de collecties van Nederlandse musea zoals het Rijksmuseum, Museum Het Loo en het Zuiderzeemuseum zogenaamde 'roofkunst' zou bevinden.

Toen de nazi's in de dertiger jaren in Duitsland aan de macht kwamen groeide er in toenemende mate een anti-Joods sentiment. Vele Joodse families wilden daarom uit het land vertrekken. Omdat er langs deze weg kapitaal uit Duitsland zou kunnen vloeien werd een zogenaamde 'Reichsfluchtsteuer' ingesteld; dit was een zware belasting op bezittingen van Joodse families die het land wilden verlaten. Ten einde deze belasting op te kunnen brengen was men gedwongen kunstvoorwerpen te verkopen. Dergelijke verkopen werden later na de oorlog bestempeld als zijnde 'roofkunst'. Zo moest de Joodse Herbert Gutmann, zoon van de oprichter van de Dresdener Bank, in 1934

delen van het Meissen porseleinen servies verkopen, te weten 26 borden en sauskommen. Deze 26 delen geroofde kunst kwamen in de verzamelingen van musea Het Loo, het Rijksmuseum en het Zuiderzeemuseum terecht en werden uiteindelijk aan de erven Gutmann teruggegeven.

Zo ook gebeurde dit bij de familie Oppenheimer. De Berlijnse zakenman Franz Oppenheimer (1871-1950), groot verzamelaar met een passie voor Meissen porselein, moest zijn Meissen porseleinverzameling onder grote druk van de Nazi's verkopen.

In 2016 werd door een speciaal hiervoor in het leven geroepen Restitutiecommissie vastgesteld dat het hier een gedwongen verkoop betrof en werd deze 'roofkunst' in Nederlandse musea aan de erven Oppenheimer teruggegeven. De erfgenamen lieten 117 stukken, onder andere 92 objecten uit het Rijksmuseum en 17 uit andere

Afb. 6 Portret van Jan de Beijer (1703-1780), getekend door zijn leermeester Cornelis Pronk (1691-1759)

Meissen porselein tentoongesteld in de Eregalerij van het Rijksmuseum

Nederlandse musea, in september 2021 veilen bij Sotheby's in New York.

De opbrengst was 12,7 miljoen Euro. Met steun van de Vereniging Rembrandt en andere fondsen, in totaal 7,2 miljoen Euro, kon het Rijksmuseum meer dan de helft terugkopen.

De collectie Meissen porselein van het Rijksmuseum behoort tot de belangrijkste ter wereld en wordt tentoonge-

Dina de Kruijf

Dinsdagmorgenbijeenkomsten

Gedurende een aantal jaren komen op de Kuilweg geïnteresseerden voor de historie van Rhenen bij elkaar en ook ik schuif daar graag bij aan. De ochtend begint om 10.00 uur met koffie of thee. Wij worden welkom geheten, er worden mededelingen gedaan en daarna kijken we naar een powerpointpresentatie of een film. Er komen uiteenlopende onderwerpen aan bod. Onderwerpen die betrekking hebben op de geschiedenis van

Rhenen, maar er zijn ook presentaties van andere interessante onderwerpen. Een aantal mensen is zeer begaan met deze ochtend en weet iedere keer weer opnieuw iets te laten zien of te organiseren. Zo passeerden onderwerpen als de Zuidpool, Roemenië en de NBM de revue. Ochtendjes uit worden ook georganiseerd.

Zo zijn wij jongstleden naar het bromfietsmuseum in Achterberg geweest, aten we kersen en maakten wij een wandeling bij de 'Spees' in Opheusden en brachten wij een bezoek aan de tapijtfabriek Cunera.

Wanneer iemand jarig is wordt er getrakteerd en de desbetreffende dame of heer wordt toegezongen.

Overledenen worden in een korte film of diapresentatie herdacht en er wordt een minuut stilte gehouden.

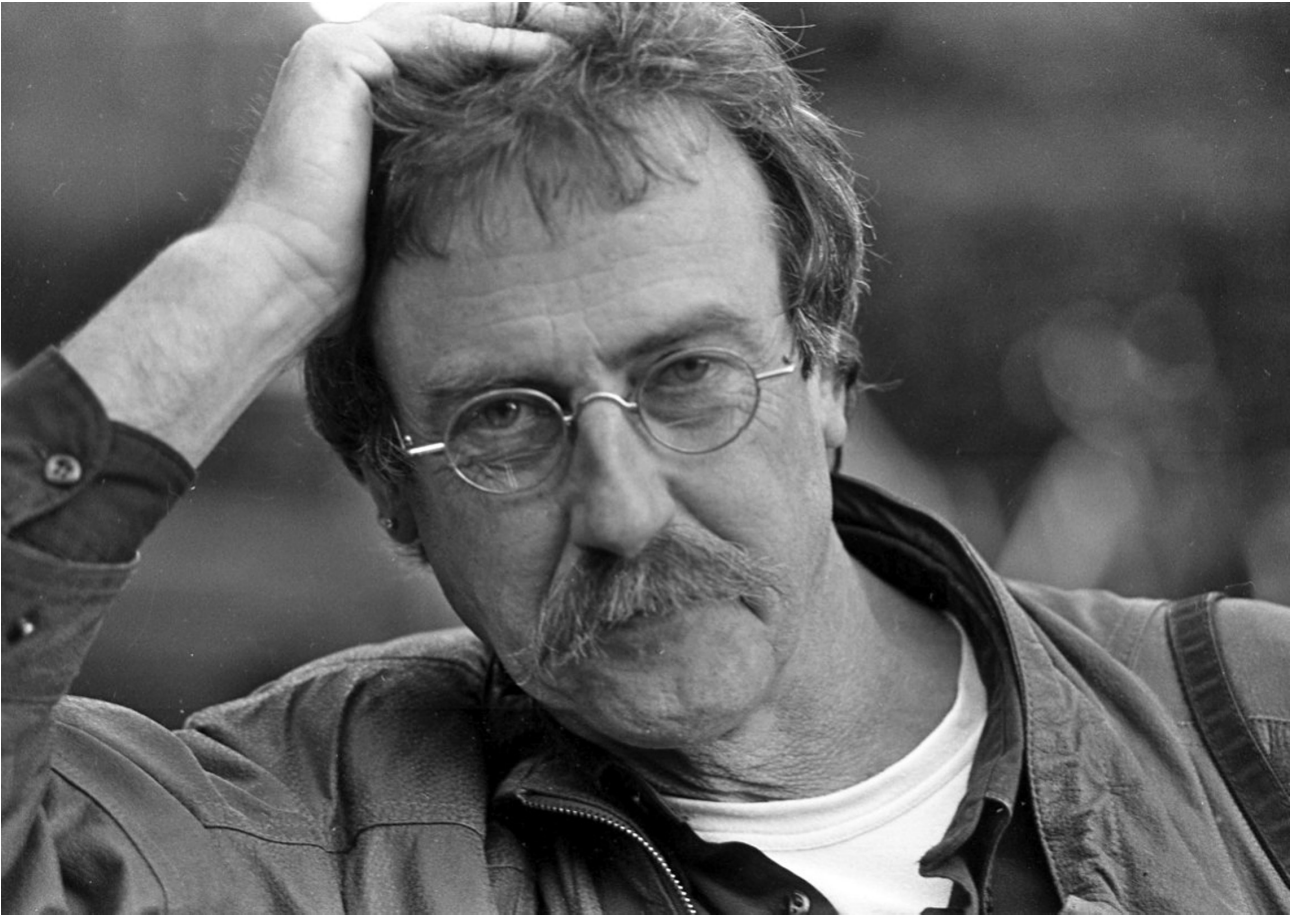
Er wordt een pauze gehouden van 15 tot 20 minuten om vervolgens met het

onderwerp door te gaan. Door de aanwezige heren en dames (gemiddeld 30 à 35 personen) wordt dan aardig wat afgebabbeld. De ochtend duurt tot ongeveer 11.30 uur, waarna iedereen huiswaarts keert.

Op de site van de HVOR bij 'sociëteit' kunt u de verslagen van de dinsdagmorgenbijeenkomsten inzien alsmede de agenda.

Eenieder die belangstelling heeft in de Rhenense en regionale historie is welkom; wel graag even tevoren een berichtje aan Bartho Kobus (0317-617500) of Kobus van Ingen (0488-441741), Kobusendanja@freeler.nl).

Dinsdagmorgenbijeenkomsten:
Kuilweg 2B, Rhenen, van 10.00 tot 11.30 uur.

Afb. 1 Cord Otting omstreeks 2000

De fotocollectie van Cord Otting

Werkgroep Beeldbank van de HVOR werkt gestaag aan gigantisch oeuvre van de fotograaf Cord Otting.

In 2004 verkoopt persfotograaf Cord Otting de foto's die hij tijdens zijn loopbaan van 1968 tot 2004 in Rhenen heeft gemaakt aan de Stichting Gast- en Weeshuis. Een werkgroep van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen e.o. (HVOR) voorziet deze foto's van de metadata, zodat de foto's uiteindelijk voor ieder toegankelijk worden en eenvoudig opgezocht kunnen worden.

Persfotograaf Cord Otting

Op 12 september 1943 wordt Cord Heinrich Otting geboren op de Lindenlaan nr. 10 in Rhenen. Hij is een zoon van Cor(d) Otting en Rina Otting-van Mastrigt. Zij hadden 5 kinderen; Cord was het 3e kind. De roepnaam van Cords vader was Cor, hij was echter ingeschreven onder dezelfde voornaam 'Cord', evenals een aantal voorgaande generaties. Rond 1950, Cord zit zelf dan nog op de lagere school, verhuist het gezin naar de Meidoornlaan 1a. Vanaf

zijn 14e, in 1957, begint Cord aan een timmermansopleiding en daarna werkte hij, net als zijn vader, als timmerman.

Hij wordt opgeroepen als dienstplichtig militair en bij het vervullen van de dienstplicht krijgt hij een ernstig auto-ongeluk waarbij hij zijn pols breekt. Na die tijd kon hij het werk als timmerman niet voortzetten. Cord laat zich omscholen tot fotograaf, wat hij daarvoor als hobby deed. In 1967-1968 begint hij te werken als professioneel persfotograaf. Hij fotografeert voor veel lokale kranten en bezoekt daartoe de omliggende plaatsen Veenendaal, Barneveld, Ede en vooral Rhenen. Hij ontmoet Conny Vis op de redactie van Dagblad 'De Vallei', waar zij als correctrice werkte, en in december 1969 trouwen zij (afb. 2).

Zij gingen aan de Asterstraat in Rhenen wonen, waar Cord ook zijn fotopersbureau had. Zij kregen 2 kinderen en in 1978 zijn zij gescheiden. In 1980 heeft hij een huis met

Afb. 2 Cord en Conny, 1969

andere nieuwsmomenten, welke hij allemaal fotografeerde. Vooral bij sportwedstrijden maakte hij grote series, maar ook gebeurtenissen in Ouwehands Dierenpark kwam hij regelmatig vastleggen op de gevoelige plaat.

In het begin doet Cord Otting ook aan grootbeeldfotografie, maar vanaf 1971 maakt hij alle foto's met de kleinbeeldcamera. Hij archiveert zijn werk in de vorm van kleinbeeldnegatieven van 24 x 36 mm, die per onderwerp in een enveloppe zijn verzameld. Eigenlijk is meer sprake van opbergen of bewaren dan archiveren, want hij stopt de negatieven van één onderwerp van een dag bij elkaar in het enveloppe en zet aanvankelijk alleen één of enkele trefwoorden op de voorzijde van het enveloppe, maar in het begin zelfs geen datum. De inhoud van een enveloppe varieert van 5 opnamen tot 25 of meer. Na 1979 zet hij meestal wel data op de envelop. Vervolgens worden de enveloppes chronologisch achter elkaar in een lade geplaatst. In een lade konden ongeveer 6000 à 7000 negatieven worden geplaatst. Op een enkele uitzondering na bevatte zo'n lade alleen foto's van binnen de gemeente Rhenen, dus waarschijnlijk had hij ook la-

Afb. 3 Fotostudio Smalle Zijde Veenendaal 1993

bedrijfsruimte gebouwd aan de Smalle Zijde in Veenendaal. Daar had hij een fotostudio (afb. 3). Het bedrijf had later enkele fotografen in dienst. Hij heeft naast zijn fotostudio en foto-persbureau de eerste Kabelkrant uitgegeven. Dit onderdeel is later verkocht aan Wegener. Cord deed pers-, reclame- en luchtfotografie. Als persfotograaf kwam hij op vergaderingen, jubilea, bij sloop en nieuwbouw van gebouwen en bij nacht en ontij bij ongelukken en

den met foto's van omliggende plaatsen. Alle foto's vanaf 1968 tot ca 1996 betreffen zwart-wit-kleinbeeldnegatieven. Daarna zijn de opnamen in de periode 1999 tot 2004 digitaal vastgelegd op CD-rom.

Verkoop

In 2004 besluit Cord zijn gehele oeuvre van foto's van Rhenen aan de gemeente Rhenen aan te bieden, blijkens de antwoordbrief van 6 juli 2004 van het bestuur van de Stichting voormalig Gast- en Weeshuis, ondertekend door burgemeester G.F. Naafs en wethouder M.A. Guichelaar. In deze brief wordt gesteld dat men heeft vernomen dat de vraagprijs in totaal € 20.000 inclusief BTW bedraagt. Het plan is dat de Stichting voormalig Gast- en Weeshuis de collectie aankoopt en deze in bruikleen aan de gemeente Rhenen geeft. In het koopcontract van 26 augustus is sprake van totaal 175.000 opnamen. Volgens het contract kan de volgende verdeling worden onderscheiden:

- een aantal laden over de periode 1968-1981 met zwart-witnegatieven, met een globale omschrijving op de envelopjes met een jaaraanduiding (naar schatting 11.000).
- een aantal laden over de periode 1982 -1996 met zwart-witnegatieven met een globale omschrijving en datum. Van dit bestand is een computerbestand bijgeleverd (naar schatting 19.000).
- een aantal foto's in kleur op CD-rom over de periode 1996-2004. Dit betreft ca. 2.200 foto's.

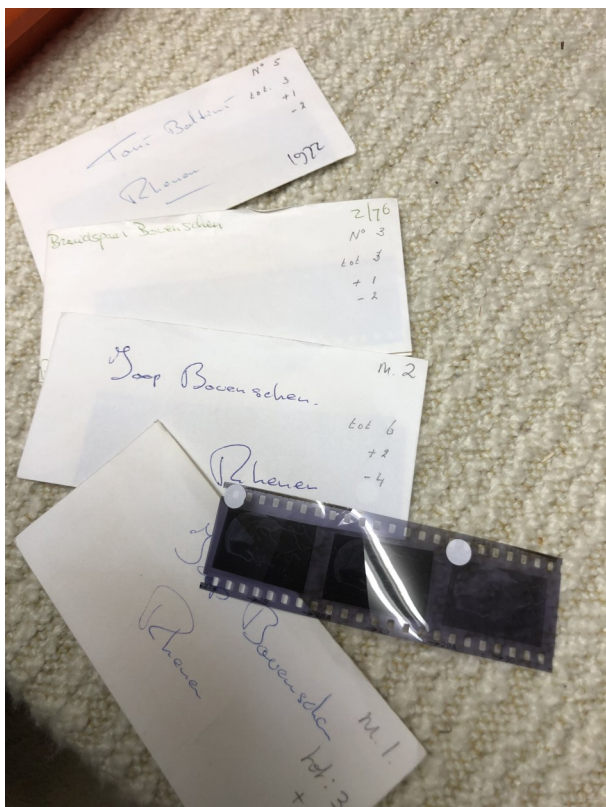
De verkoper draagt gelijktijdig de auteursrechten over aan de stichting en "verkrijgt de stichting uitdrukkelijk ook alle gebruiksrechten en het exclusieve recht tot het openbaar maken en verveelvoudigen van de collectie overeenkomstig het bepaalde in de Auteurswet." (art 4.1 van de koopovereenkomst). Opmerkelijk is het verschil tussen het eerst genoemde aantal (175.000) en de som van de nader omschreven aantallen in het contract. De som van de nader omschreven aantallen komt wel overeen met de werkelijk geleverde aantallen. Totaal zijn ruim 40.000 foto's geleverd. De geleverde bestanden bestaan uit goede foto's, dubbele foto's en mislukte foto's. Niettemin is 25 à 30% van de foto's van historische en culturele betekenis.

Toegankelijk maken van de collectie

Na de aankoop heeft de gemeente Rhenen de foto's overgedragen aan het Regionaal Archief Zuid-Utrecht te Wijk bij Duurstede (RAZU, destijds het Regionaal Historisch

Afb. 4 Lade met negatieven

Afb. 5 Enveloppen met negatiefstroken

Centrum Zuidoost Utrecht) ter archivering en bewaring onder de juiste klimaatomstandigheden. Om de foto's toegankelijk te maken moesten de foto's vervolgens worden beschreven en gedigitaliseerd, anders konden ze niet worden teruggevonden en worden bekeken. De Stichting voormalig Gast- en Weeshuis realiseerde zich dat de toegankelijkheid belangrijk was en gaf in 2010 een subsidie aan de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen om de bestanden te beschrijven en te digitaliseren. In de jaren 2011 tot 2016 bestond er onduidelijkheid over de rol van het RAZU en van de HVOR: wie moet het scannen uitvoeren en wie verzorgt de metadata van de foto's? Het maken van de omschrijvingen behoorde natuurlijk vooral door de HVOR te geschieden, maar over het scannen liepen de ideeën uiteen. Met welke resolutie moet er worden gescand, welke foto's moeten worden gescand? Heeft de HVOR voldoende menskracht en apparatuur van voldoende kwaliteit? Bovendien zijn er aanzienlijke kosten aan het uitbesteden van het scannen verbonden. In 2016 werd in overleg met de gemeente Rhenen, het RAZU en de HVOR besloten dat het RAZU een selectie van de foto's zou laten scannen en dat de HVOR de selectie zou maken. In augustus 2017 startte een werkgroep met de fotoselectie op de dinsdagmiddagen. Een lade met kleinbeeldnegatieven (afb. 4) kwam van Wijk bij Duurstede naar Rhenen en op de Commanderie aan de Kerkstraat werd begonnen met de selectie. Vier of vijf HVOR-leden zaten aan tafel achter een lichtbak om de negatieven te selecteren. Uit een envelopje werden 1, 2, 3 of 4 negatiefstroken op de

Afb. 6 De leden van de werkgroep, die wekelijks bezig zijn met de omschrijving van de Cord Otting-foto's, v.l.n.r. staand: Reijer van der Meijden, Harry Rebergen, Geurt Szabang (gast), Jan Quint, zittend: Ben van Laar, Gerrit van Nieuwenhuizen, William Klaassen.

lichtbak gelegd en de foto's die niet mooi waren, of dubbel, of niet relevant werden voorzien van een witte sticker, rond 4 mm. De goede, relevante foto's werden op deze manier zo min mogelijk aangeraakt om beschadiging te beperken. Er werd op dinsdag van 13.30 tot 15.30 uur gewerkt; daarna werd het toch wel vermoeiend. Na ongeveer twee maanden kwam een medewerker van het RAZU enigszins verontschuldigend vertellen dat bij nader inzien het goedkoper en eenvoudiger was om alle negatieven te laten scannen. Dit betekende dat de werkgroep een aantal dinsdagmiddagen besteedde aan het verwijderen van de stickertjes. Inmiddels liet het RAZU regelmatig enkele duizenden foto's scannen, die vervolgens naar de HVOR werden doorgestuurd. De kleinbeeldnegatieven van 24 x 36 mm zijn gescand op 1200 dpi. De jpg-bestanden hebben daarmee een grootte van 1,5 tot 2 Mb.

Metadata

Met uitzondering van enkele perioden tijdens de Covid-crisis komt de werkgroep 'Cord Otting' iedere dinsdagmiddag bij elkaar om de foto's van een omschrijving, een datum en een locatie te voorzien. De werkgroep bestaande uit William Klaassen, Ben van Laar, Reijer van der Meijden, Harry Rebergen, Jan Quint, Anton van de Weetering en Gerrit van Nieuwenhuizen komt wekelijks in wisselende samenstelling bij elkaar (afb. 6) en kijkt dan naar de foto's die met een beamer worden geprojecteerd. Meestal staan de datum en een trefwoord van de fotoserie op het envelopje of bij de latere foto's op de computerlijst. Uit een serie foto's van één onderwerp worden steeds de beste een of twee foto's beschreven, maar vooral als foto's van verschillende standpunten zijn genomen worden meer foto's uit een serie beschreven. Indien de personen op de foto bekend zijn bij de werkgroepsleden worden de namen aan de omschrijving toegevoegd. Vooral foto's van stadsgezichten en gebouwen worden volledig opgenomen, mits van goede kwaliteit. Uit een fotoserie van een sportwedstrijd worden een of twee actiefoto's omschreven. Foto's die niet kunnen worden thuisgebracht in Rhenen en niets met Rhenen te maken hebben worden overgeslagen.

Afb. 7 Het waterschapsbestuur van waterschap 'de Grebbe' (1980)

Iedere middag komt er wel een foto in beeld die naderhand naar iemand in Rhenen wordt gestuurd, die mogelijk meer informatie kan geven. Tijdens een middagsessie worden 150 à 250 foto's bekeken, waarvan 20 à 30 % wordt beschreven met datum, locatie, gelegenheid en omschrijving.

Bijzondere foto

Een enkele keer komt er een foto voorbij die nadere aandacht krijgt. Op de bijgaande foto (afb. 7) herkende ieder de ex-burgemeester jhr. mr. L.H.N.F.M Bosch ridder van Rosenthal, maar daar bleef het bij. We hebben enkele bekenden in Achterberg gevraagd, maar het was niet duidelijk wie er verder op de foto uit 1980 staan en bij welke gelegenheid de foto was genomen. Op voorstel van de redactie van *OudRhenen* is de foto in nr. 1 van 2022 afgedrukt met de vraag of iemand de overige personen herkende. Enkele weken later reageerde iemand van het archief van de gemeente Veenendaal met de mededeling dat de 2e man van links de heer G.J. van Deelen betreft, een oud-SGP-raadslid in Veenendaal. Een gesprek met Dirk Versteeg, oud-raadslid CDA in Rhenen, bracht aan het licht dat de bijeenkomst van de 5 heren waarschijnlijk een vergadering betrof van het waterschap 'De Grebbe' in restaurant La Montagne (nu 'De 3 Zussen'). Ook vertelde hij dat Henk Wisserhof van de Zuidelijke Meentsteeg destijds in het waterschapsbestuur heeft gezeten. Een e-mail naar Wisserhof leverde de 3e naam op, links op de foto staat Hardeman. Toen er 3 namen bekend waren werd het een uitdaging om ook de andere 2 personen te identificeren. Een bezoekje aan Piet van Leeuwen, oud-SGP-raadslid in Rhenen, leverde de overige 2 namen op, namelijk Jan Pol en Rijk Pol van de Dijkstraat in Veenendaal, waar ook Hardeman woonde. Een e-mail naar de Eekhoeve aan de Dijkstraat werd beantwoord door de zoon van Kees (Cornelis) Hardeman. Hiermee waren alle personen, de gelegenheid en de locatie op de foto bekend: vlnr Kees Hardeman, G.J. van Deelen, Louis Bosch van Rosenthal, Jan Pol en Rijk Pol. Slechts bij uitzondering kan zoveel energie worden gestoken in de omschrijving van een foto.

Afb. 8 De grafsteen waarop Cord Otting is vermeld op de begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg

Stand van zaken per 1 augustus 2022

Hoever zijn we na ruim 5 jaar foto's kijken? De laden 65, 66, 67 en 68 zijn inmiddels van omschrijvingen voorzien. In de tabel 1 staan het 'aantal scans' en het 'aantal omschreven' foto's over de jaren 1978 tot 1994. In totaal zijn dus 27.427 foto's bekeken, waarvan er 7.210 van metadata zijn voorzien. Door Covid-19 zijn de bijeenkomsten per saldo minstens een jaar gecancelled, zodat geconcludeerd kan worden dat we ongeveer één lade per jaar hebben afgewerkt. In de 4e kolom wordt het aantal 'titels' genoemd op een computerlijst. Vanaf 1985 hield Cord Otting een lijst bij met de datum van een fotoserie, een trefwoord en na 1990 staat de maker van de foto erachter: Koos, Jan of Cord. Nadat de foto's uit een lade zijn voorzien van de omschrijvingen, wordt een nacontrole uitgevoerd en daarna wordt het Excel-bestand met de opmaak van het RAZU opgestuurd naar het RAZU. Vervolgens worden de foto's met omschrijving op de website van het RAZU geplaatst, zodat iedere foto vanaf elke locatie kan worden geraadpleegd (www.razu.nl en vervolgens beeldbank).

Tot slot

Rond 2005 is Cord Otting verhuisd naar een huisje op de Thijmse Berg in Rhenen. Op 16 december 2012 overleed Cord Otting. Hij ligt op de begraafplaats aan de Achterbergsestraatweg, samen met zijn ouders. We kunnen wel vaststellen dat hij gedurende een lange periode, van 1968 tot 2004, een groot aantal waardevolle beelden heeft vastgelegd voor Rhenen.

Tabellen

Lade	Aantal scans	Jaren	Computer-lijst	Aantal omschreven	HVOR	Geplaatst op de website
64	Ca 4200	1968-1977	geen	geen	nog doen	geen
65	6250	1978-1980	geen	1914	Gereed	geplaatst
66	7000	1981-1984	geen	2403	Gereed	geplaatst
67	7122	1985-1992	660	1593	Gereed	geplaatst
68	7055	1992-1994	670	1300	Gereed	geen
69	Ca 5000	1994-1996	570?	geen	nog doen	geen

Tabel 1. Overzicht van de (merendeels) kleinbeeldnegatieven en het aantal scans dat is omschreven

De foto's na 1996 zijn vrijwel allemaal in kleur en staan op CD-rom. Deze zijn opgeslagen in bestanden van ca 400 à 500 kB. Het aantal pixels varieert van 1500 x 1000 tot 2464 x 1648 pixels.

In de volgende tabel staat een overzicht van de foto's op de CD-schijven.

CD	Jaar	Begindatum	Einddatum	Aantal foto	Aantal op lijst	Aantal pixels
1	1996	15-3-1996	1-11-1996	181	120	1461x962
1	1997	28-1-1997	25-11-1997	110	Ca 110	1523x984
1	1998	21-1-1998	23-12-1998	135	Ca 107	1523x984
1	1999	9-1-1999	11-11-1999	58	Ca 54	1728x1152
1	2000	12-1-2000	16-12-2000	100	Ca 59	1728x1152
1	2001	11-1-2001	12-12-2001	127	Ca 57	2464x1648
2	2002	2-1-2002	17-12-2002	400	117	2464x1648
3	2003	2-1-2003	21-12-2003	810	138	2464x1648
2	2004	1-1-2004	31-5-2004	265	60	2464x1648

Tabel 2. Overzicht van de foto's op CD-rom nr 1, 2, en 3

Nieuwe ramen voor de Cunerakerk

Basisschoolleerlingen ontwerpen gebrandschilderde ramen

Afb. 1 Expositie van gemaakte ramen

Rhenen vierde op 11 juni Cuneradag. Het werd weer een echt Rhenens feest. Maar wie was Cunera ook weer? En waarom dragen de kerk, en de toren ook, de naam Cunera? Project Erfgoed Educatie Rhenen (PEER) heeft één van haar zes, voor scholen ontwikkelde thema's, de naam 'Het wonder van Cunera' meegegeven.

De leerlingen van de basisscholen die het thema behandelden leerden wie Cunera was en dus de achtergrond en inhoud van deze feestelijke Rhenense dag.

Binnen het thema is het niet alleen de legende die de aandacht krijgt, maar ook de bouwstijl van de kerk, de pelgrims van weleer en het Cunerahueltje in Rhenen komen aan bod.

Scholen mochten meedoen aan de wedstrijd: Wie maakt het mooiste raam? De organisatie kwam vanuit het Cultuurplatform en het Cuneratheater. Vijf basisscholen die het Cunerathema hadden behandeld namen de handschoen op en gingen aan de slag. De leerlingen werkten hard aan de opdracht 'een mooi ontwerp te maken van

een gebrandschilderd raam voor de Cunerakerk'. Er waren juweeltjes bij die allemaal te zien waren op Cuneradag bij de Cuneratheater-kraam naast de kerk. Het was heel leuk om te zien dat veel ouders met hun kinderen naar de expositie kwamen kijken. Het waaide nogal die dag, dus helaas kwamen de prachtige ramen niet zonder scheuren van het rek. Wel hebben we mooie foto's van de winnende ramen. Voor de jury was het moeilijk om winnaars aan te wijzen. Het is toch gelukt en elke deelnemende school kreeg zijn eigen winnaar met een mooi juryrapport. De gelukkige winnaars mochten een bon voor een ijsje bij IJssalon Martino in ontvangst nemen en met het warme weer waren ze daar heel blij mee. (Afb. 2)

Een geslaagde kennismaking voor de leerlingen met belangrijk Rhenens Erfgoed.

Winnaars per school van de mooiste ramen met bijbehorend juryrapport

De Springplank, Freya

Prachtig ontwerp met gevoel voor detail (let op de gezichtsuitdrukkingen van de hoofdrolspelers in dit drama). Freya heeft heel goed begrepen hoe de kleine stukjes glas in lood ook daadwerkelijk kunnen worden gebruikt om een voorstelling te vormen. (afb. 3 en 4)

Daltonschool Rhenen, Suhelza

Een klein maar fijn ontwerp. Suhelza heeft gekozen voor symmetrie en dat heeft ze zorgvuldig uitgewerkt zonder dat het saai is geworden. Heel leuk is de tekening van de vormen van de architectuur van het gebouw om de ramen heen (afb. 5).

Ericaschool, Mirr

Mirr heeft gekozen voor een sterk, eigentijds raamontwerp met heel veel gevoel voor vlakindeling en kleuren die prachtig op elkaar zijn afgestemd (afb. 6).

Daltonschool Elst, Bax

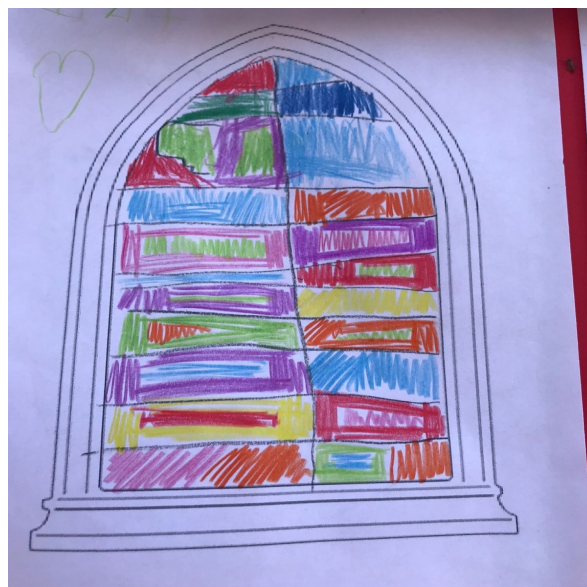
Bax koos voor een herhaling van dezelfde glasstukken-vorm, zodat een mooi rustig geheel ontstond zonder dat het saai is geworden door de zeer gevarieerde kleursamenstelling van de vlakken en vlakjes. Ogenschijnlijk simpel, maar door de zorgvuldige invulling een sterk totaalbeeld (afb. 7).

Montessorischool, Juun

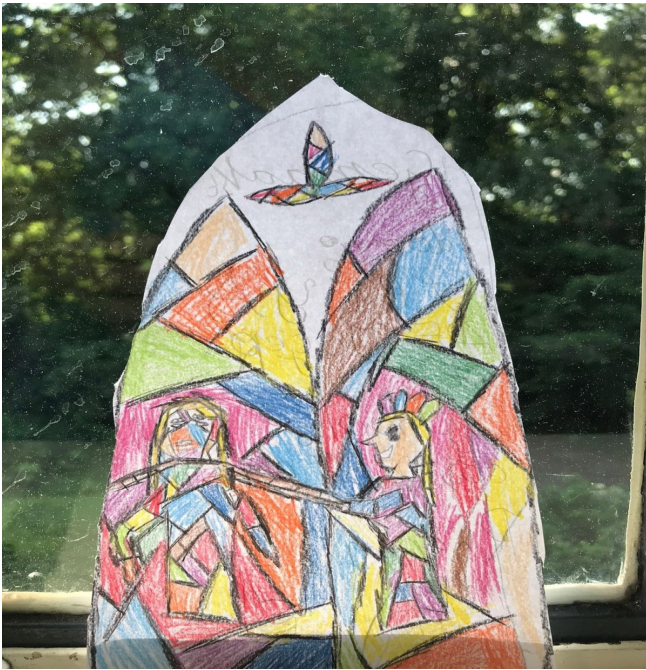
Een heel kleurrijk, fantasierijk ontwerp dat met zeer veel zorg is uitgewerkt. Hier zijn kosten nog moeite gespaard. Juun moet plezier hebben gehad in het maken van dit raam, waarvoor ze zeker veel inspiratie had. Knap gedaan met al die verschillende kleine en grote vlakken en verschillende vormen (afb. 8).

Afb. 2 Juun is heel blij met haar gewonnen prijs

Afb. 7 Daltonschool, Elst

Afb. 4 Springplank, Rhenen

Afb. 5 Daltonschool, Rhenen

Afb. 6 Ericaschool, Rhenen

Afb. 8 Montessorischool, Rhenen

Studio Arborhenum

Geschiedenis van een Rhenense galerie

Afb. 1 Uitnodigingskaart voor de najaarsexpositie 2004. Middenonder een beeldhouwwerk van Fritska van Dorsten

Van 1992 tot 2007 had de schrijver van dit artikel zijn eigen 'huisgalerie' aan de Ericalaan in Rhenen. Waarschijnlijk is dit de enige kunstgalerie die de gemeente Rhenen ooit gekend heeft, naast andere mogelijkheden om te exposeren zoals in museum Het Rondeel (nu Stads-museum), de Tinboerderij G.J. de Geest, de kunsthandel van Herman Bouman, de Westpoort, De Vlam, Studio M. en meerdere plekken tijdens kunstroutes. In dit artikel blikt hij zelf terug op de galerietijd zodat dit stukje Rhenense 'kunstgeschiedenis' niet verloren gaat.

Oorsprong van het idee

Ik maakte begin jaren '90 een tuinenreis naar Engeland waar ik een Brabantse keramiste ontmoette, Kathinka Roovers. We organiseerden op een zomerse zaterdag een reünie bij mij in de tuin van Ericalaan 27 en Kathinka toonde daar haar monumentale keramiek (Afb. 2). Vanwege alle moeite voor die reünie stelde ik de tuin zondag ook open, maar nu voor familie en vrienden in Rhenen.

Zo kreeg ik al een beetje de smaak te pakken. Na nog een proefexpositie 'Beeld in Tuin' wilde ik ook graag binnen gaan exposeren. Ik liet een aanbouw maken, waarbij het woonhuis aan de garage werd gekoppeld met een tussenliggende 'studio' die een aparte ingang kreeg. Veel muren, veel licht. Het ontwerp was van architect C.J. Brombacher en de bouw werd gerealiseerd door de fa. W. Klaassen (Afb. 3).

De naam 'Studio Arborhenum'

Het woonhuis had ik al de naam 't Arborhenum gegeven – een woordspeling op arbor (boom) en Rhenen. Bomen in het Nederlandse landschap waren een onderzoeksthema in mijn Wageningse werk en ik plantte veel – te veel! – bijzondere boomsoorten aan in mijn eigen tuin. Nu leek het logisch om de galerie dezelfde naam te geven; zo werd het Studio Arborhenum. Het roestvrij stalen beeld in de achtertuin met bijnaam 'De Arboog' werd ook het logo van de galerie (Afb. 4). Het was een schepping van

de beeldhouwer Henk van Bennekum. Na mijn vertrek uit Rhenen heb ik het aan de gemeente geschonken – het staat nu in het parkje naast het gemeentehuis.

De eerste exposities

Het begon met een winterexpositie '92-'93 waarbij ik werk toonde van de Rhenenaar Albert Radstaak (magische dozen) en Liesbeth Lehr uit Zaltbommel (werk in papier en materie). Ook toonde ik enkele aquarellen uit eigen bezit. Op de uitnodigingskaart (zie afb. 1) lichtte ik het initiatief als volgt toe: “Jaarlijks zullen twee of drie tentoonstellingen worden gehouden. Hierbij wordt in de eerste plaats gedacht aan hedendaagse, al dan niet toegepaste, kunst van beperkte afmetingen (grafiek, schilderijen, foto's, objecten, keramiek, sieraden). Bij de zomertentoonstellingen [...] aan een combinatie met een presentatie in de tuin, b.v. van kleine beelden.” De conservator van Het Rondeel, Michel Synesael, die de openingsspraak hield, verwees naar de recente vondst van de restanten van een 17^e-eeuws veerhuis in de Rhenense uiterwaarden. “Nu is er sprake van een nieuw Veerhuis: Studio Arborhenum.”, aldus de spreker.

Onderzoeker in Wageningen en galeriehouder tegelijk

Ik had een fulltime baan in Wageningen (zie kader, p.21) en de combinatie met een galerie was dus lastig. De tentoonstellingen duurden meestal enkele weken en de studio was alleen open in de middagen van donderdag of

Afb. 2 Kathinka Roovers met haar monumentale keramiek

vrijdag tot en met zondag. Zodoende hoefde ik maar weinig vrije dagen op te nemen. Vanaf 1999 toen ik met VUT ging was het natuurlijk makkelijker, maar ook toen kwam ik niet boven de drie exposities per jaar.

De kunstenaars

Ik ging zelf veel naar musea en galerieën en ontdekte zo veel kunstenaars die in de buurt woonden. (De tabel op pagina 21 geeft een overzicht van alle kunstenaars uit Rhenen die bij mij geëxposeerd hebben).

In alle vier WERV-gemeenten (Wageningen, Ede, Rhenen en Veenendaal) **wierf** ik er nog veel meer. Ik benaderde ook landelijk bekende grafici zoals Gea Karhof, Siemen Dijkstra, Han van Hagen, Wim van der Meij (Afb. 5), Reinder Homan en Rolf Weijburg die, wel een beetje tot mijn verbazing, bereid waren om naar een huisgalerie in Rhenen te komen. Misschien speelde ook een rol dat de commissie die ik vroeg bij verkoop relatief laag was (in het begin 15%, later meestal 20 of 30%, maar nooit percentages als 40 of 50% die gebruikelijk waren in grootstedse galerieën).

De bezoekers

De bezoekers wierf ik voornamelijk door in zeer ruime mate gedrukte uitnodigingen – met drukkerij Cunera als belangrijkste opdrachtnemer – te verspreiden, zowel per post als huis-aan-huis in Rhenen-Noord. Daarbij kreeg ik veel hulp van scholieren. Ook 'ronselde' ik voor elke expo een ploeg bekenden of collega's voor het plakken van de adresstickers. Van het begin af aan lag er een gastenboek bij de ingang van de galerie, waarin de bezoekers naam en adres 'moesten' schrijven – dit zorgde voor een steeds groter bestand van contactadressen.

Berichten voor de regionale pers – meestal loyaal opgenomen –, en voor de provinciale en landelijke tentoonstellingsagenda's hebben zeker ook tot het bezoek bijgedragen, evenals een eigen website (onderhouden door Willemijn Straeter). Soms was het thema van de expositie ook geschikt om een groep uit te nodigen, zoals collega's uit Wageningen, de Rotaryclub Rhenen-Veenendaal, Kunst in de Kamer (Bennekum), leerlingen van de Eri-caschool of leden van mijn koor en orkest (COV Euphonia, Sonante).

Afb. 3 Ingang en achterzijde van Studio Arborhenum

Afb. 4 Onthulling van 'De Arboog' (vóór de bouw van de studio): sculptuur van Henk van Bennekum, die later ook het logo van de galerie werd.

Alleen kan je zo iets niet

Contracteren van de kunstenaars, maken van een mooie uitnodiging, het inrichten van de expositieruimte(n), de vernissage en dan de 'dienst' op gewone middagen in de galerie was geen geringe opgave. Eigenlijk is het te 'zwaar' voor een solitair levend persoon. Gelukkig werd na enkele jaren Willy Mattheij, een vriendin uit de Beukenlaan, mijn vaste assistente (afb. 6). Zij hielp met name bij de inrichting en had een scherp oog voor de juiste ophanging en plaatsing van kunstwerken. Zij en haar man John waren ook altijd aanwezig op de vernissages en vervingen mij soms op een galeriemiddag.

Afb. 5 Ets van Rhenen door Wim van der Meij (1999), die in menige Rhenense huiskamer hangt

Enkele bijzondere exposities

Voor mijn gevoel waren alle 43(!) exposities bijzonder, maar ik wil er toch een paar uitlichten. 'Millenniumproof' was de expo rond de grens van het nieuwe millennium. Veertien kunstenaars hebben een werk van 30 x 40 cm gemaakt dat de millenniumwisseling uitdrukte. Deze werken hingen samen op de grote noordmuur van de studio (afb. 7). Er was een juryprijs (voor Eef de Graaf, Tiel) en een publieksprijs (voor Johan Timmers, Lunteren). Vanwege mijn fysisch-geografische achtergrond heb ik natuur als thema in de kunst meermalen een kans gegeven. Zo werden in de zomerexpositie van 1994 bodemprofielen, landschapsfoto's en natuurstenen getoond en is in de tuin door Maria Evelein een ingraving gerealiseerd onder de naam 'Voortzetting kringloop', die daarna langzaam 'aan de natuur werd teruggegeven'. Voorjaar 2000 stonden bomen centraal vanwege het 30-jarig bestaan van de Bomenstichting (allerlei vlak werk, maar ook meubelen, houten beelden en bossculpturen). Veilingmeester en later Domburghs galeriehouder Jan Huijbers hielp mij met de grote expositie 'Kunst 1880 - 1940 uit particulier bezit' in '98-'99. Ditmaal liepen de bezoekers niet alleen door de studio, maar ook door het hele woonhuis.

In 2001 maakte ik samen met Hermine van Schuppen een dubbelexpositie rond het thema 'Het labyrint'. Bij mij kon je grafiek, keramiek en sieraden bewonderen en bij haar aan de Cuneraweg kon je het weidelabyrint lopen, gemaakt naar het model uit de kathedraal van Chartres. Door bemiddeling van vrienden lukte het mij ook om

Galerie-assistente zijn bij Aart de Veer is een van de plezierigste dingen die ik in mijn leven naast mijn beroep gedaan heb. Bijzonder was het ongelooflijke enthousiasme en de enorme inzet van Aart om kunstenaars op te sporen die in zijn huisgalerie Studio Arborhenum zouden kunnen exposeren, de interesse van mensen te wekken om de exposities te bezoeken en zo een groot bestand van geïnteresseerden op te bouwen. En dan het ontwerpen, laten drukken en versturen van de uitnodigingen voor de exposities, waarbij hij nooit tevergeefs om assistentie hoefde te vragen aan vrienden en kennissen. Last but not least was daar het inrichten van de exposities.

Veel van het werk verzette hij zelf. Ik kwam meestal pas in beeld, als de kunstenaars met hun werk naar de galerie kwamen en bij het inrichten. Het was altijd weer boeiend om met de kunstenaars kennis te maken en hen te horen vertellen over de ideeën achter hun werk, over materiaalgebruik en technieken. En dan begon het leukste deel: het inrichten. Het was vaak puzzelen, omdat er altijd meer kunstenaars aan één expositie deelnamen, maar fijn om te kijken hoe de werken het beste opgehangen of neergezet konden worden om tot hun recht te laten komen en er een mooie, evenwichtige expositie van te maken. Bij het inrichten was Aart degene die onvermoeibaar op ladders klom om de werken op te hangen, en dat weer opnieuw deed als ik vond dat er toch nog iets veranderd moest worden.

De opening van de exposities was altijd een feest. Aart wist telkens weer een interessante spreker te vinden om de opening een bijzonder cachet te geven en vaak was er ook een muzikale omlijsting. Geen wonder dat er zo veel mensen bij de opening aanwezig waren. Altijd waren er die interesse hadden om iets te kopen, waarbij Aart en ik hielpen om een keuze te maken en we tevreden een groene sticker bij het werk plakten als het om een optie ging of een rode als het werk meteen verkocht werd. Het was boeiend om via de galerie in aanraking te komen met veel verschillende kunstenaars en ik heb er veel van opgestoken. Ik was al heel lang geïnteresseerd in kunstgeschiedenis, maar was minder bekend met hedendaagse kunst. Dankzij het meewerken in Studio Arborhenum heb ik meer oog gekregen voor de kwaliteit van kunst en mijn smaak verder kunnen ontwikkelen.

Willy Mattheij

enkele buitenlandse kunstenaars te contracteren: Hoshyar (oorspronkelijk uit Koerdistan), Marius Maritz (Zuid-Afrika), Dávid Lehel, Pál Antal en Ágnes Bozsogi (Hongarije), Ndulla Mwakisopile (Tanzania), Sam Schoenbaum (Australië) en de Tengenenge groep (Zimbabwe).

Afb. 6 Tijdens de opening van de Kunstroute in 2003. In het midden v.r.n.l. Willy Mattheij, Hans Ideler en Aart de Veer

Diversiteit en thematiek

Vanaf het begin streefde ik naar diversiteit in het aanbod van kunst: dat wil zeggen per expositie meerdere kunstenaars, verschillende technieken en aparte 'sferen' in de studio (aan de muren en in de vitrines), de bijruimtes en de tuin. Dit had met mijn belangstelling te maken voor verschillende soorten beeldende kunst, maar er was natuurlijk ook een zakelijk aspect. Als een solo-expositie niet zou aanspreken, wie zou er dan een volgende keer nog terugkomen?

Ik probeerde in de keuze van kunst(enaars) wel een zekere verbinding aan te brengen. Ongeveer de helft van alle exposities kreeg een thema mee waarbij het gebodene dan paste, naast de expo's die ik eerder al gaf bijvoorbeeld: 'Dieren in donkere dagen', 'Rond hout en rondhout', 'Oud en nieuw rond de Cuneratoren', 'Contrasten in zwart-wit' en 'Doordromen'.

Statistiek en kwaliteit

Als 'man van de statistieken' hield ik ook het aantal bezoekers per expositie bij. De gastenboeken waren daarbij een goed hulpmiddel. Alle 43 exposities hebben samen ongeveer 13.300 bezoekers getrokken, met een gemiddelde van 310. (Op 17 mei 2003 werd de 10.000ste bezoeker gehuldigd.) De hierboven al genoemde expo's 'Kunst uit

Afb. 7 De hoge 'noordmuur' tijdens twee groepsexposities

Afb. 8 Werk Piet Stockmans: vier porseleinen bakjes in kistje

particulier bezit' en 'Millenniumproof' stonden met 552 resp. 569 bezoekers aan de top. De grote diversiteit aan 'inbrengers' en kunstenaars met hun achterban is daarvoor de verklaring. Overigens bevinden zich in die 13.300 natuurlijk heel veel dubbele: bezoekers die bij een volgende expositie terugkwamen (en opnieuw geteld werden).

Het is onmogelijk om (zelf) een kwalitatief oordeel te

vellen over wat de galerie Rhenen gebracht heeft. De man die destijds kunstrecensent van het Gelders Dagblad was voor de rubriek *Op het oog*, Antonie de Ridder (ook zelf kunstenaar), heeft veel exposities bezocht en met zijn scherpe pen vaak een boeiend oordeel over het gebodene gegeven. Misschien niet altijd even rechtvaardig, maar, zo redeneerde ik, kritische aandacht is beter dan geen aandacht.

Galeriehouder Aart de Veer leek onvermoeibaar in zijn initiatieven en het werd een warme en laagdrempelige plek om mee te doen aan groepstentoonstellingen, muziekoptredens enz., terwijl de kwaliteit toch goed bewaakt werd. Aart sloeg mijns inziens maar één keer de plank mis door kunstwerken ook in zijn logeerkamer en in een voor het tonen van werk ongeschikt halletje bij de voordeur op te hangen.

Het is inspirerend dat je eigen woonplaats zo iets te bieden heeft. En dat er mensen zijn zoals Aart die zo'n initiatief nemen. We missen deze plek nu heel erg, gebouw De Vlam blijft het enige alternatief. Het nieuwe Stadsmuseum biedt helaas nauwelijks gelegenheid voor exposities van plaatselijke en/of hedendaagse kunstenaars. Er is simpelweg geen plaats voor. Ik verlang naar een lange witte muur, waar we ook groot werk kunnen laten zien.

Pauline Vroom

Galerie en economie

Zakelijk draaide de galerie wisselend. In het algemeen kreeg ik de kosten (vooral het drukwerk, de porti, de vernissage en de verzekering) terug uit de verkoop van kunstwerken, soms zelfs in ruime mate. Regelmatig kon het drukwerk of een andere activiteit worden gesponsord. Een enkele keer liep de verkoop minder of niet. Het hebben van een eigen galerie was een bijzondere hobby die mij veel voldoening en geluk heeft gebracht, maar ik had er – werkend volgens de beschreven formule – nooit van kunnen leven. Overigens waren bepaalde 'producten' zoals

de roestvrij stalen tuinvlinders van Jeannette Ephraïm en het gegoten porselein van Piet Stockmans (een bekende Belgische keramist, met nu een eigen museum in Genk) een terugkerend succes.

Leuk en minder leuk ...

Ongetwijfeld waren de vernissages het leukste: de openingen van de exposities, waar altijd veel mensen op afkwamen: 50-100. Ik nodigde vaak een spreker uit, bijvoorbeeld een BR'er (Bekende Rhenenaar), en/of een muzikant die de bijeenkomst opluisterde. Gelukkig vond ik altijd hulptroepen voor de catering en het vastleggen van de eerste verkopen.

De 'gewone' openingsmiddagen waren soms wel saai en als er dan één bezoeker kwam met veel tijd maar weinig affiniteit met moderne kunst (*'Wat stelt dit werk voor?'*), dan overviel me het gevoel van zinloos dienstbaar moeten zijn.

Het einde in zicht

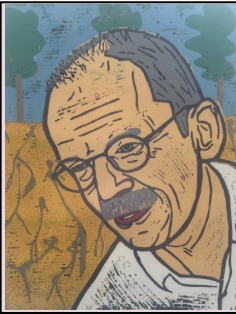
De organisatie van exposities en vooral het onderhoud van het huis met de studio (en de grote tuin) werden me te veel. Ik besloot in 2007 het huis te verkopen en een nieuw leven op te bouwen (voor zover mogelijk als 67-jarige) in Utrecht. Er was een mooie slottentoonstelling 'Een collectie waaiert uit' (Afb. 9) en ik deed ook een schenking van twintig kunstwerken aan Het Rondeel. Hans Ideler en Pauline Vroom organiseerden een afscheidsbijeenkomst 'Rhenen laat een Veer'!

De kunst in Utrecht

Kunst liet me natuurlijk niet los. Ik heb na mijn verhuizing naar Utrecht lange tijd als vrijwilliger gewerkt in het Centraal Museum en heb verder in mijn appartement een 'doorstart' gemaakt als keramiekverzamelaar. In vier vitrinekasten toon ik zo'n 650 objecten – geordend naar vorm, decoratie of kleur –, aan mezelf of aan wie mij met een bezoek vereert. De bescheiden kern van de verzameling komt nog uit Rhenen, maar een galerie is het hier niet, hoor!

Afb. 9 Laatste expo (2007) met groot werk van Yvonne van Woggelum. Vrnl.: Wim de Haas (portrettist, op de rug), Bert Huiskes (conservator Het Rondeel), Aart de Veer

Aart Anton de Veer, geboren in 1940, groeide op in Middelburg, Enschede en Den Haag. Hij studeerde fysieke geografie aan de Universiteit van Amsterdam. Na een korte tijd bij een ingenieursbureau in Arnhem werd hij aangesteld als landschapsonderzoeker bij de Stichting voor Bo-

demkartering (Stiboka) in Wageningen. Hij promoveerde in 1985 in Groningen op 'bomen in het agrarische landschap van Nederland'. Stiboka ging in 1989 op in DLO-Staring Centrum waar Aart directiesecretaris werd. (Dit instituut, later Alterra, valt nu onder Wageningen Environmental Sciences.) Aart woonde van 1979 tot 2007 in Rhenen; de laatste vijftien jaar daarvan had hij zijn huisgalerie, onderwerp van dit artikel. Sinds eind 2007 woont hij in Utrecht.

Linosnede door Twan de Vos (1998): galerie-eigenaar Aart de Veer

Overzicht exposanten uit Rhenen (chronologisch)

Naam	Techniek	Jaar
Albert Radstaak	magische dozen	92-93
Margot Kikkert	tekeningen, schilderijen	93, 96
Kaat Koekoek	aquarellen, tekeningen	93-94
Ria Fortuijn ¹	textielcollages	94-95, 96, 03
Anneke Kaai	schilderijen	96
Pauline Vroom	'millenniumproof' ² , schilderijen	96, 99-00, 01-02, 03
Yvonne van Woggelum	'millenniumproof', schilderijen	96, 99-00, 07
Frans van Straalen	'millenniumproof'	99-00
Henk van de Vis	'millenniumproof', schilderijen	99-00, 04
Bertus Haverkort	beelden	00
Monique en Leo v.d. Linden, Annemiek Witters, Jos van Galen	diverse technieken	01
Hans Engbersen	foto's	01-02
Han Schoorl	aquarellen, schilderijen	02-03
Winfried van den Maagdenberg	beelden	02
Marianne Stam	mezzotinten	02
Hans van der Molen	beelden	03
Fritska van Dorsten	beelden	04
Hermine van Schuppen	gemengde techniek	05
Kunstroute: 1 werk van alle 22 kunstenaars	diverse	05
Jo Konijnenberg-de Groot	schilderijen, grafiek	06

¹Later Amerongen

²Expositie rond de millenniumwisseling

Sponsors bij verschillende exposities:

Gemeente Rhenen, ING Bank, Huibers veilingen, Piano Services, Installatiebureau Van Walsem, fa. W. Klaassen, Oppeaar elektrotechnisch bureau, C.J. Brombacher architect, Engbersen fotografie, Combi Foto, restaurant Duet Overberg, Hof van Rhenen, Jac Wegh interieurs.

Bijzondere sprekers tijdens openingen:

dhr. H.S. Top (burgemeester), Henk van den Berg (wethouder), Henk Deys (historicus), Frans Engelsma (pr-man Artis en directeur Ouwehands Dierenpark),

Jan Fukkink (wethouder), Kiki van Holst (raadslid), Michel Synesael en Bert Huiskes (conservatoren Het Rondeel), Johan Meiresonne (oud-gemeentesecretaris), Nico van Breemen en Jacqueline de Lammaar (galeriehouders in Wageningen), Eugenie van Brienen.

Muzikaal optreden - bij vernissage of in concert, o.a.: Marianne Bouma en Aafke Vervoort, Luc Blommers, Berna Haverkort, Eefje Top, Ebelien Vis en Mirjam Versteeg, Pim Zabel, Pauline Vroom, Martine van Veen.

Verdwenen uit Rhenen: Rhenense Joden en de Holocaust

10 mei 1940 markeerde het einde van het relatief onbezorgde leven van de Nederlanders. Op die dag vielen de nazi's ons land vanuit het oosten binnen. De Slag om de Grebbeberg van 11-13 mei werd voorafgegaan door intensief mortiervuur vanuit Wageningen, waardoor een groot deel van de oude binnenstad van Rhenen werd verwoest. Als door een wonder bleven de Cunerakerk en -toren gespaard. Voor de meeste inwoners van Rhenen waren de meidagen van 1940 een traumatische gebeurtenis. Dat er zo weinig burgerslachtoffers vielen was vooral te danken aan een tijdige evacuatie van de inwoners. Maar veel woningen waren onherstelbaar verwoest.

Rhenen en de Holocaust

In het naoorlogse Nederland domineerde de wederopbouw de agenda en was er nauwelijks tijd en aandacht voor die andere ramp die zich tijdens de oorlog had voltrokken: de vernietiging van 104.000 Joodse medeburgers, een kwart van de inwoners van Amsterdam destijds. Het effect van de anti-Joodse maatregelen tijdens de bezetting ging aan Rhenen vrijwel geruisloos voorbij. Of toch niet? Het boek *'Verdwenen uit Rhenen'*, met als ondertitel: *'Joodse Oorlogsslachtoffers: een naam, een gezicht, een verhaal'*, probeert de gevolgen van de anti-Joodse maatregelen voor de Rhenense samenleving, in het bijzonder voor de Joodse ingezetenen, te beschrijven. Daarnaast worden de Joodse slachtoffers van de Holocaust uit Rhenen uitgelicht aan de hand van (een reconstructie van) hun persoonlijk verhaal.

Een Joodse gemeenschap in Rhenen

Vanaf het begin van de 17^e eeuw bestond er in Rhenen een kleine Joodse gemeenschap, opgenomen in de kleinstedse samenleving. Joden in Rhenen waren vooral werkzaam in de handel en leidden een rustig, onopvallend bestaan. Op geloofsgebied waren zij aanvankelijk verbonden met Veenendaal, Lienden en Wageningen tot zij in 1795 in Rhenen hun eigen gebedsplaats, hun synagoge in de Grutterstraat, kregen. Deze heeft tot 1916 bestaan. Toen de Duitsers ons land in 1940 zonder waarschuwing binnenvielen telde Rhenen officieel 21 inwoners van Joodse komaf. In het boek wordt beschreven hoe het deze officiële Joodse ingezetenen uiteindelijk is vergaan. Bij het onderzoek naar de slachtoffers is aan het licht gekomen dat er in de Tweede Wereldoorlog ook Joodse 'verstekelingen' in Rhenen verbleven.

Werkgroep Joodse Oorlogsslachtoffers Rhenen

Een *ad-hoc* werkgroep (Joodse Oorlogsslachtoffers Rhenen), allen leden van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken, heeft op verzoek van de Stichting 'Slag om de Grebbeberg' en de gemeente Rhenen onderzoek gedaan naar de lotgevallen van Joodse ingezetenen tijdens WO II en daarover gerapporteerd. De werkgroep bestaande uit Just M. Vlak, Ben W. van Laar en Willem H. Strous heeft daarvoor uitgebreid onderzoek gedaan en daarover in 2021 gerapporteerd aan de opdrachtgevers. De werkgroep heeft een zevental personen, drie

mannen en vier vrouwen, gevonden die of naar de werk- en concentratiekampen in Duitsland en Oost-Europa zijn gedeporteerd, hun levens-einde tegemoet, of zelf een einde aan hun leven hebben gemaakt. Het boek is een uitwerking van de rapportage uit 2021. Piet Hovestad heeft zich later aangesloten bij het schrijverscollectief.

Inhoud van het boek

In het eerste hoofdstuk wordt de aanleiding tot het samenstellen van het boek beschreven en wordt een verantwoording gegeven van de werkzaamheden die zijn verricht en de keuzes die zijn gemaakt. In het tweede hoofdstuk wordt het leven en werken in Rhenen gedurende de vijf oorlogsjaren beschreven, vooral om aan te geven hoe de landelijke anti-Joodse maatregelen van de Duitse bezetter ook in Rhenen hun invloed deden gelden. Daarnaast is ook het lot van de Joodse inwoners, die ooit en soms zeer lang in Rhenen hebben gewoond, beschreven. Zo verhuisde Tobias Isaac Lewijt, zoon van de gentlemanvoddendoer Isaac Moses Lewijt, net voor de oorlog naar Arnhem en werd hij op hoge leeftijd nog slachtoffer van de Holocaust. En hij was niet de enige. De dames Betje en Roosje Klein, die een Joods pension in de Rijnstraat dreven, zijn in 1932 naar Amersfoort verhuisd en uiteindelijk in Auschwitz omgekomen. Gelukkig hebben de meesten van de 21 in september 1940 geregistreerde Joden uit Rhenen de oorlog overleefd.

Voor ieder van de zeven achterhaalde Holocaust-slachtoffers is een beschrijving van hun leven en hun ondergang gemaakt (hoofdstukken 3-8). Ook de lotgevallen van de families waarvan zij deel uitmaakten zijn, voor zover bekend, meegenomen. Zo krijgen deze Joodse slachtoffers uit Rhenen met hun 'verhaal' een 'gezicht' en erkenning. Een aantal Joodse onderduikers tijdens WO-II is na de oorlog bij naam en verblijf bekend geworden: Felix Tal bij dominee C. van Viegen in Achterberg en het gezin Cohen Paraira bij de familie Crum op de Greb. Zij hebben de oorlog overleefd. Of er meer Joodse onderduikers aanwezig waren in Rhenen tijdens WO-II en hoe het hun is vergaan is onbekend.

Magdalena van Klaveren, Sally Heinz Frank en Marie Feingersch

Magdalena van Klaveren (1870-1943) leefde al 36 jaar in Rhenen en vertrok geheel alleen met een koffertje in de hand met de trein naar Amsterdam en acht maanden later naar Kamp Westerbork in Drenthe om uiteindelijk in vernietigingskamp Sobibor te worden vermoord. Sally Heinz Frank (1920-1943) en Marie Feingersch (1911-1945) waren al voor de oorlog naar Nederland gekomen om zich als Palestinapioniers voor te bereiden op een toekomst in Palestina. Sally Heinz Frank kwam uit Duitsland en verbleef in Rhenen op een boerenbedrijf om zich te bekwalen in de landbouw. Hij besloot om niet onder te duiken, maar zich aan te sluiten bij zijn familie in Kamp Westerbork om te eindigen in de gaskamers van Auschwitz. Marie Feingersch was dienstbode in Rhenen en uiteindelijk hoofd van de huishouding in een Palestinapioniershuis in Elden (Gld). Zij vond haar einde in het voorjaar van 1945 tijdens een van de dodenmarsen vanuit Auschwitz, die de nazi's hadden georganiseerd om uit handen te blijven van het aanstormende Russische leger.

Vier niet-geregistreerde slachtoffers

Vier Joodse slachtoffers verbleven in Rhenen tijdens WO II, maar waren daar administratief niet bekend. Joseph Hess (1883-1943) en Ida Lutomirski (1882-1943), beiden uit gefortuneerde bankiersfamilies uit Amsterdam, hebben zich uit verdriet, moedeloosheid of gebrek aan toekomstperspectief op Rhenens grondgebied van het leven

berooft. Waar en waarom ze in Rhenen waren is onbekend gebleven. Hun rustplaats is nooit gevonden. Edo de Klerk (1918-1943) was een architectenzoon uit Amsterdam en werkte in een soort pseudo-onderduik bij het Bureau voor de Wederopbouw in Rhenen, dat verantwoordelijk was voor het herstel van de Rhenense binnenstad na de verwoesting in 1940. Hij werd opgepakt nadat hij materiaalverduistering door een lokale aannemer aan het licht had gebracht, wat leidde tot een proces. Hij kon het niet meer opbrengen om onder te duiken en is uiteindelijk omgebracht in Sobibor. Ten slotte Madelaine Handelaar (1883-1943), dochter van een antiquair, die vermoedelijk al jaren ongeregistreerd in Rhenen woonde en leefde, aanvankelijk in een Joods pension in het centrum van Rhenen en later op diverse adressen in Rhenen-stad. Uiteindelijk kwam zij in een Joodse psychiatrische inrichting in Apeldoorn terecht, van waaruit zij samen met alle bewoners en staf *linea recta* naar concentratiekamp Auschwitz is getransporteerd en daar vermoord.

Op weg naar een gedenkteken

Voor de Holocaust-slachtoffers uit Rhenen zal een gedenkteken worden opgericht om hen blijvend in herinnering te houden. De gedachten gaan uit naar een plaquette met namen van de slachtoffers, aangebracht bij of aan het Oude Gemeentehuis aan de Markt, waar thans het Stads-museum is gevestigd. 'Struikelstenen' liggen minder voor de hand vanwege de uiteenlopende geografische ligging van de woonadressen. Het boek vervult ook een lacune in de geschiedschrijving van Rhenen, en meer in het bijzonder wat het lot van de Joodse inwoners van deze oude stad in en rondom de Tweede Wereldoorlog betreft.

Het boek bevat samenvattingen in het Nederlands, Duits, Engels en Hebreeuws, een uitgebreide bronnenlijst, een personenregister en een literatuurlijst. Het boek is uitgegeven door de 'Stichting Slag om de Grebbeberg' en vanaf eind september te koop via de HVOR en via boekhandels en musea in Rhenen en omstreken.

De opbrengst komt ten goede aan de oprichting van een Joods gedenkteken in Rhenen.

Henk Deys in gesprek met Lodewijk Bosch van Rosenthal

De periode vòòr zijn burgemeesterschap in Rhenen

In 1984 vond een vraaggesprek plaats tussen Lodewijk Bosch ridder van Rosenthal oud-burgemeester van Rhenen (16 februari 1947 tot 30 april 1972) en Henk Deys, erevoorzitter van de HVOR. Van dit gesprek zijn geluidsopnames bewaard gebleven. Bestuurslid Reijer van der Meijden heeft deze opnames laten uittypen en Henny Boor bewerkte de tekst, waarbij zoveel mogelijk de spreektaal van Bosch van Rosenthal is gehandhaafd. Sommige uitspraken en referenties zijn gedateerd en dat kan ook niet anders. Het gesprek vond bijna 40 jaar geleden plaats. Dit is de eerste aflevering over de periode tot de benoeming van Bosch van Rosenthal tot burgemeester van Rhenen.

Wie is Lodewijk Bosch ridder van Rosenthal, oud - burgemeester van Rhenen?

Ik ben geboren op 21 januari 1914 in Zutphen als zoon van de latere wethouder van Zutphen, mr. L.H.N. Bosch ridder van Rosenthal en jonkvrouwe G.A. Pauw van Wiel-drecht. Mijn vader werd na een aantal burgemeesterspos-ten, waaronder Den Haag, tot commissaris van de Konin-gin in Utrecht benoemd. Toen mijn vader net was afgetre-den heeft de heer Diepenhorst, de gedeputeerde, mij voorgedragen als burgemeester. Later heeft de gedepu-teeerde de heer Wijkamp (SDAP en later PvdA), mij be-ëdigd.

Kunt u iets over uw levensloop vertellen?

Mijn eigen leven verliep als volgt. Ik was leerling op de lagere school in Brummen, maar de hoogste klas heb ik in

Afb. 2 Academiegebouw Universiteit Leiden

Afb. 1 Jhr. mr. L.H.N.F.M. Bosch ridder van Rosenthal, 1984

Groningen gedaan, waar mijn vader burgemeester was. Daarna het Willem Lodewijk Gymnasium in Groningen, maar ik kreeg enige malen zware longontsteking. Ik was op de rand van klier-TBC en werd dus in de dertiger jaren naar Zwitserland gestuurd. Mijn gymnasiumopleiding rondde ik af in Zwitserland. In 1933 kwam ik in Leiden aan als student. Daar heb ik van 1933 tot ongeveer 1938/1939 rechten gestudeerd.

Hoe beleefde u uw studententijd?

In Leiden heb ik veel plezier gehad en allerlei functies vervuld. Naast het gewone corpsleven ben ik ook lid van alle mogelijke subverenigingen geweest. En dat waren er vroeger heel veel. Ik heb daar veel bestuurlijke ervaring opgedaan. Vrij veel mensen die daar studeerden, hebben later allemaal literair nogal wat gepresteerd. Een kopstuk was Floris Bakels, een Nederlands verzetsstrijder die nu weer (1984) een nieuw boek heeft geschreven, 'Von Nacht und Nebel', waarin hij zijn ervaringen als Nacht und Nebelgevangene in Duitse gevangenissen en concentratiekampen beschrijft. Verder kende ik Johan Abraham Bie-rens de Haan, een Nederlandse bioloog en etholoog, en ook Hugo Pos, een Surinaams rechter, schrijver en dichter. Ik heb heel veel gedaan in die tijd, zelfs ook nog een half jaar kunstgeschiedenis erbij gestudeerd. Het was een ont-zettend boeiende en leuke studententijd in die jaren.

Afb. 3 Westerbork

Ik heb in die tijd nogal wat gereisd, omdat ik door mijn vriendjes uit Zwitserland nogal wat buitenlanders kende. Ik heb ook vlak voor het Hitlerregiem een hele tijd in München en Berlijn gezeten en heb daar natuurlijk de hele opkomst van het Hitlerregiem meegemaakt. Dus bij de Mendelsohns van de Joodse kant en bij de Von Schmidt-Pauli's, familie van schrijver Edgar von Schmidt-Pauli, van de andere kant. Daar heb ik het toch heel moeilijk mee gehad.

Signalen over de naderende oorlog heb ik zeker opgevangen. Het was absoluut duidelijk dat die zou komen. Ik heb het al heel duidelijk ervaren toen ik in München leefde, vlak voor het Hitlerregiem. Ik herinner me een avond daar dat de zon rood onderging en dat we, twee Zwitsers en nog een paar Duitsers, tegen elkaar zeiden: "Het is onherroepelijk dat er een oorlog komt". We gingen daar vaak naar het cabaret en één van die artiesten heeft jaren later in Rhenen gewoond. We hebben toen geholpen met een huisje in de Buitenomme.

Hoe verbaasde u Leiden vòòr de oorlog?

Toen ik in 1933 in Leiden kwam, heb ik daar wel wat verbaasd zitten kijken, want ik had natuurlijk een volledig andere kijk op het leven en op mensen. Ik vond het in Nederland nogal klein, dood, liberaal en een eenzijdige boel. Eenzijdig liberaal in denken, a-politiek, helemaal geen begrip van de politieke wereld. Volkomen elitair denkend dat een liberaal niet aan politiek deed. Ook op seksueel gebied vond ik ze nogal erg kinderlijk, een beetje bekrompen, provinciaals en daar moest ik mij natuurlijk bij aanpassen, want mijn vader wilde vreselijk graag dat ik in Leiden behoorlijk slaagde en behoorlijk in die studententijd opging, maar dat kostte in het begin wel veel moeite. Je was anders gekleed, je had hele andere ideeën. Nederland was betweterig, volmaakt buiten de gang van zaken, ze wisten internationaal niets. Eén van mijn latere chefs had bijvoorbeeld geen idee. Hij dacht dat ook Engeland ons zou kunnen aanvallen en vond de verdediging bij Scheveningen niet goed en begreep van het hele Duitse regiem niets. Het was een, naar mijn gevoel, volkomen

stagnerende wereld die zich in zichzelf keerde en weinig van de dingen wist. Ik heb dat later na mijn studententijd, toen ik op Binnenlandse Zaken kwam, ook ervaren. De minister van Binnenlandse Zaken, Van Boeijen, wilde mij niet hebben op het Binnenlands Bestuur, omdat mijn vader commissaris van de Koningin in Utrecht was. Ik ben toen naar de afdeling A, Armenzorg, gestuurd, waaruit later het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM) is ontstaan. Eerst was ik volontair en later adjunct-commies voor de somma van 50 gulden in de maand. In die tijd was mijn eerste opdracht het bouwen van Kamp Westerbork; dat was ongeveer in 1937/38/39. Ik was adjunct-secretaris van de bouw van Westerbork (Afb. 3). Dat kamp was gemaakt om de gevluchte Duitse Joden hier op te vangen. Ik heb al die adviezen zitten maken om, ook tegen Justitie in, zoveel mogelijk Duitse Joden hier naartoe te laten komen. Ook dat hebben we krenterig, slecht en rommelig gedaan; gelukkig zijn er nog een hele hoop gered. Omdat ik op een zeker ogenblik toch eigenlijk de studentenwereld een beetje saai vond, heb ik altijd wat andere contacten gehad in de kunstwereld. Ik heb nogal eens op ateliers rondgehangen. [figuur 4] Ik kende ook wat mensen van de 'Werkmangroep' en van de mensen uit Groningen. Ik heb nogal wat dingen van Jan Gerrit Jordens, die als beeldend kunstenaar lid was van de Groninger Kunstkring De Ploeg. Bovendien was ik ook zeer geïnteresseerd in allerlei politieke dingen. Dat kwam in zekere zin ook door mijn opvoeding, want mijn vader was opgegroeid in een anti-kerkelijk, zeer ouderwets, Voltairiaans, liberaal milieu.

Wanneer startte uw politieke ervaring?

Ik ben in mijn studententijd en vòòr mijn studententijd lid van de CHU (Christelijk Historische Unie) geworden en ik hoorde tot de linkse groep van de CHU. Dat betekende dus dat mijn vrienden Van Walsum en Liefstinck waren. Die mensen zijn allemaal na de oorlog doorgebroken naar de PvdA. En dat heb ik nooit gewild, ook vanwege mijn vader. Voor mijn politieke partij heb ik in de raad van Leiden gezeten, dat was dus de Christelijk Historische Unie. Nadat ik afgestudeerd was, ben ik praktisch onmiddellijk

Afb. 4 Jan Gerrit Jordens, Compositie met blauwe en rode vormen, collectie Stichting De Ploeg

gevraagd als voorzitter van de CHU-jongeren in Leiden en ik zat in mijn studententijd al in allerlei verenigingswerk in Leiden.

Ik zat voor de CHU ook in de gemeenteraad van Leiden. Voor een raadslidmaatschap kreeg je presentiegeld, maar dat was niet van betekenis.

Tegenwoordig is iedereen natuurlijk voor vrede en tegen de kruisraketten, maar dit is infantilisme, emotioneel infantilisme, wensdromen, en dat maakt onze politieke stelling, van mijn vrouw en mij zo moeilijk. Internationaal gezien zijn we zwaar reactionair en rechts-VVD, terwijl we economisch politiek-links tegenover de verhoudingen in Nederland staan. Dus daar zit je zo raar mee. Ik heb jarenlang PvdA gestemd, al ben ik nooit PvdA-burgemeester geweest. Dat heeft men hier wel gedacht.

Had u tijdens de bezetting contacten met de 'illegale' pers?

In de oorlog heb ik, omdat een broer van mijn vader gezant was in Bern, voortdurend contact met Engeland kunnen hebben. Er kwamen dus steeds bodes over, die de toestanden hier wilden weten. En omdat ik natuurlijk midden in het apparaat zat, kon ik toen veel informatie doorgeven. Bij *Het Parool* en *Vrij Nederland* hebben we, mijn vader en ik, allebei gezeten. Ik heb veel in *Het Parool* geschreven. Omdat ik bij Binnenlandse Zaken zat, kon ik al het nieuws van de departementen doorgeven. Daardoor kende ik de journalist Van Heuven Goedhart en Cramer, de latere commissaris van de Koningin in Drenthe. Cramer en Van Heuven Goedhart hebben ook nog in Rhenen een grote rol gespeeld.

Wat beleefde u in de oorlog?

Op de eerste oorlogsdag woonde ik in Leiden. Ik had toen een oorlogsbestemming, want ik heb nog wel eens wachtgehouden op het departement en ik ben ook wel eens op zondagen ingevallen voor de hele luchtbescherming. Dus toen de oorlog uitbarstte, wat we eigenlijk goed hadden zien aankomen, toen heb ik een revolver in de zak van mijn regenjas gestopt en ben ik gaan fietsen van Leiden naar Den Haag, want ik moest naar mijn oorlogsbestemming. Die revolver, dat was een wat zwaarder pistool, zo'n Walther-pistool, dat ik uit Zwitserland had. Ik liet mijn fiets staan en ben gaan loeren. Ik werd toen door een parachutist opgepakt en heb onder vuur gelegen op de Maaldrift tussen de Duitse parachutisten en het enige wat je dacht (je wist niets van oorlog), het enige wat je dacht was: "Het lijkt net een film", want het was zo verschrikkelijk zot. Ik lag onder de kogels op de Maaldrift tussen de parachutisten, die als de dood waren en vreselijk bang en sommigen huilden, hele jonge jongens totaal overstuurd en sommigen ook weer heel flink. Totaal geen werkelijkheid. Maar waar ik mij wel allergruwelijkst over geërgerd heb is dat er dan auto's kwamen die aangehouden werden op de Maaldrift, dan stegen Nederlandse vrouwen uit, die deze mensen omhelsden en zeiden: "Ik ben Duitser en ik ben vroeger Duitser geweest," enzovoort. Dat vergeet ik

nooit. Die waren er onmiddellijk. Die zeiden: "Ik ben pro-Duits". Ik zie nog twee of drie vrouwen voor mij die onmiddellijk begonnen te vertellen hoe ze allemaal vóór Duitsland en vóór Hitler waren en de jongetjes die daar als militairen waren, wisten van Hitler ook niets. Die deden gewoon hun dienst. Er kwam een van de trams langs. Die mensen dachten dat het een soort oefening was; die holden richting de tram om te kijken wat er gebeurde. Maar ja, toen begreep ik wel dat ik toch behoorde te gaan waarschuwen. Ik ben zwemmend over een van de kanalen en met een gevorderde fiets op Binnenlandse Zaken gekomen. Ik heb mij eerst op Oorlog (ministerie) gemeld om te vertellen wat ik gezien had en hoe die hele Maaldrift-boel in elkaar zat. En Oorlog wou niet geloven dat er überhaupt parachutisten waren. Het was een ongelooflijke bende. Toen heb ik de oorlogsdagen bij mijn chef van de afdeling A in Wassenaar doorgebracht. Toen die 4 oorlogsdagen voorbij waren ben ik weer naar mijn ouders gegaan.

Hoe verliep uw eerste kennismaking met Rhenen?

Na de capitulatie zei mijn vader: "Laten we maar eens gaan kijken bij de Grebbelinie wat er allemaal gebeurd is" en zo ben ik voor het eerst hier in Rhenen gekomen. Toen lagen de lijken hier nog en brandde Rhenen nog. Ik ben dus als secretaris van mijn vader (afb. 5) met burgemeester Van Hardenbroek en wethouder Van Voorthuizen in Rhenen gaan kijken. Natuurlijk, hij had een grote auto met allemaal grote vlaggen. Maar ik had al eerder iets van Rhenen gemerkt, toen de heer Zanen, de gemeenteontvanger, tijdens de eerste dagen van de oorlog bij mij is geweest op afdeling A. Hij kwam bij mij de grafschat van Rhenen brengen met de vraag of ik die wilde bewaren. Zanen vertelde toen hoe hij aan die grafschat kwam, hoe hij die had gekocht van een paar arbeiders en hoe hij vroeger met wichelroeden had gelopen en alle mogelijke gekke dingen had gevonden. Dat was mijn eerste ontmoeting met Zanen, en met Rhenen toen ik met mijn vader meekwam, twee of drie dagen na de capitulatie. In Rhenen was er helemaal niemand. Daar mocht niemand in. Daar zijn wel een paar fotografen geweest, natuurlijk

Afb. 5 Vader van Lodewijk, mr. L.H.N. Bosch, ridder van Rosenthal

clandestien, want de stad rookte en brandde nog. Er was wat brandweer en wat hulpkorpsen, maar verder helemaal niemand. Het is gek om te zeggen, maar die hele oorlog was voor mensen die geen oorlog kenden meer romantiek en meer onwerkelijk dan dat het een reuzenschok was. Ook de dode koeien en paarden en de dingen die in de rondte lagen, registreerde je alsof het een film was.

Wat weet u van de Grebbecommissie?

Ik ben nooit lid van de Grebbecommissie geweest, want ik ben weer gewoon naar mijn werk teruggegaan. Dus ik zat op Binnenlandse Zaken, maar mijn vader heeft als commissaris de Grebbe-commissie in elkaar gezet, voor hulpverlening aan oorlogsslachtoffers in het in de meidagen van 1940 zo zwaar getroffen gebied van de Grebbe, maar ook voor de hele provincie Utrecht.

De oprichting van de Grebbecommissie is het allereerste wat mijn vader gedaan heeft toen hij hier alle ellende had gezien. Hij wilde een herstelcommissie, een werkcommissie maken voor het gehele gebied. Daar heeft hij Van Holthe tot Echten voor ingezet, omdat die hier de vroegere burgemeester was geweest en iedereen en alles kende. Bij deze Grebbecommissie hebben heel veel onderduikers en illegalen gewerkt, onder andere Van Heuven Goedhart.

Een van de allereerste opdrachten van de Grebbecommissie is geweest aan de Stichting Opbouw Drenthe, directeur Mr. J. Cramer, om een rapport te maken over hoe Rhenen zou moeten worden opgebouwd en hoe Rhenen een nieuwe impuls zou krijgen na de wederopbouw. Dat is het zogenaamde Rapport Cramer geweest. De Grebbecommissie is een week of drie, vier na de oorlog ingesteld. Het Rapport Cramer is van november 1940. Nu ja, is later nog wat bijgesteld, maar een heel boeiend rapport.

Mijn vader heeft, al heel gauw nadat hij als commissaris van de Koningin is afgezet door de Duitsers, een paar jaar geprobeerd, zelfs met de winterhulp en andere dingen, te redden wat er te redden viel. Maar hij is al heel gauw met Van Holthe tot Echten in het illegale werk terechtgekomen. Nee, hij is helemaal niet ondergedoken, hij is gewoon thuisgebleven.

Ach, weet u, kijk mijn vader had best opgepakt kunnen worden en net als de broer van mijn vrouw gijzelaar kunnen worden. Maar mijn vader was in dit opzicht ten eerste zeer moedig en ten tweede deed hij de dingen die hij vond dat nodig waren. Dus hij heeft zich nooit een biet van iemand of iets aangetrokken. Nu, heel eerlijk gezegd, is het bij mij ook nooit opgekomen dat ik zou worden opgepakt. Later ben ik wel opgepakt, maar ik wist niet wat ze tegen mij zouden kunnen doen. Dus ik heb in die tijd ook nog wel nauw met een van de Duitse Sachverwalers meegewerkt om Joden Arisch te maken. Nu herinner ik mij dat ik, in de eerste tijd met mijn tong uit mijn mond, handtekeningen van Frederiks (secretaris-generaal Binnenlandse Zaken) op persoonsbewijzen zette, dat mijn vader zei: "Mijn zoon vervalst. Dat had ik nooit van mijn leven gedacht". Maar binnen drie weken vervalste hij

mee. Dus hij heeft er ook altijd aan meegedaan. En in die tijd kwam bij mijn vader, via Van Holthe tot Echten, ondermeer Van Heuven Goedhart en toen zei mijn vader: "Die moet je ook ontmoeten, want jij krijgt vanuit de departementen alle Duitse maatregelen veel eerder dan wie ook". Ik kreeg de telexberichten in handen van de arbeidsbureaus, de gehele geschiedenis kwam voorbij. Toen zei hij dat dit voor de illegale kranten buitengewoon belangrijk was. Zo ben ik aan die contacten gekomen. Tegelijkertijd kwamen er mensen van de 'oude' groep bij mij en die zeiden: "Wij hebben materiaal nodig uit de Volksgezondheid. Wij hebben materiaal nodig over de voedseltoestand van Nederland. Wij hebben spionagemateriaal nodig en dat moeten we verzenden naar Engeland". Toen ben ik in die hele affaire van Van der Waals, de grootste landverrader, gedoken. Ik heb Van der Waals ontmoet en mijn goede vriend uit Tiel, die de Evert-groep heeft geleid voor de spionage, vertrouwde Van der Waals en ik had een beetje griezels over hem, omdat hij beweerde dat hij corpsstudent was geweest. Hij had manchetknopen met een jonkheerskroon en hij wist niet wat het was. Toen ik verder met hem zat te praten, vroeg ik hem of hij nog op NCSV-kampen of op de VSB-kampen was geweest, maar daar had hij nog nooit van gehoord. Dus ik zei tegen Kees: "Ik vertrouw deze vent niet". Maar Kees Dutilh en de groep waren verschrikkelijk op Van der Waals gesteld en die hebben alle mogelijke gegevens aan hem doen toekomen, maar ik stuurde de Evert-stukken, die ik heb meegesmokkeld met glasplaatjes via Antwerpen naar Putten, op een van de lijnen. Vervolgens gingen die Evert-stukken naar mijn oom in Bern en dat is allemaal wel gelukt. Maar ik ben helemaal ongeschikt voor illegaliteit en spionage. Ik heb mijn hart op mijn tong en ben veel te emotioneel, dus ik heb maar een zeer geringe en alleen maar een bemiddelende rol gespeeld. Meer in de personele sfeer, omdat ik nog altijd half Nederland kende. Ik kon overal mensen introducties geven en als er een parachutist kwam, dan kon ik hem helpen en kon ik wat doorgeven. Maar ik liep niet met bommen en zo en opblaasmateriaal. Nee, daar begreep ik niets van, maar ik kon natuurlijk wel mensen met elkaar in contact brengen en omdat ik alle ambtelijke bureaus goed kende, dus de hele wereld van de volksgezondheid onder Banning, die de rapporten schreef over de gezondheidstoestand van Nederland, ging ik die ophalen en die gingen dan weer door naar Zwitserland.

Waarom werd u toch gearresteerd?

Ja, ik ben gearresteerd omdat ik dus een bemiddelende rol speelde voor de groep van Evert en van Kees Dutilh. Voor die groep had ik wat stukken; die stopte de groep in een van die lockers op het Staatsspoor. Voor mij was er een papiertje met de opdracht een bepaald adres in Den Haag in de gaten te houden, want daar zou een SD-overval komen. Dus ik wandelde daar rond. Toen ben ik door tien SD-ers opgepakt. Ik werd in de auto gesmeten en geboeid, maar ik had altijd een heel lief, zacht jongens-

Afb. 6 Scheveningse gevangenis , bijgenaamd Oranjehotel

gezicht en ze geloofden mij allemaal en ik kon ook perfect Duits spreken. Toen heb ik gedaan of ik een beetje zat te huilen en toen heb ik lekker dat papiertje opgegeten. Maar dat is verschrikkelijk moeilijk, want in detectives lees je altijd dat je die dingen zo gemakkelijk kunt opeten, maar zo'n stuk papier opeten, dat is een reuzenwerk. Nu ja, toen heb ik een maand of drie, vier in het Oranjehotel gezeten (afb. 6). Er viel niets te bewijzen. Ik heb natuurlijk vreselijke verhalen verteld en ik had een *Sachbearbeiter* waarmee ik een hele goede relatie heb weten op te bouwen, juist ook omdat ik toentertijd accentloos Duits sprak. Ik heb ook de hele Duitse aanpak meegemaakt en of ik hem kon vertellen over Engeland. Ik heb gezegd dat ik dacht dat het een vrouwengeschiedenis was, waarvoor ik moest kijken en ik heb me eruit geleuterd en dat is gelukt. Ik heb in die gevangenis wel vreselijke nare dingen beleefd, maar daar zal ik maar niet van vertellen, dat is natuurlijk persoonlijke emotie en subjectiviteit. In de gevangenis zat ik met een zwarthandelaar en die heeft mij geleerd hoe je lekker aan een vrouw ondergewicht kon geven met een weegschaal, door zodanig op de weegschaal te tikken dat het leek dat je overgewicht gaf. Verder heeft hij van mij het *Onze Vader* en het *Wilhelmus* geleerd. Dat kende hij niet. Verder kon hij er helemaal niet tegen, dus ik heb hem de hele *David Copperfield* verteld. Ik zat wel onder de wandluizen. Mijn ouders waren wel erg geschrokken, want die hadden via de politie in Den Haag in de gevangenis

Afb. 7 18 februari 1947 intocht mr. L.H.N.F.M. Bosch ridder van Rosenthal als burgemeester van Rhenen

geïnformeerd en de Duitsers hadden mijn ouders verteld dat ik zelfmoord had gepleegd. Dus dat was allemaal nog niet zo leuk. Mijn illegale vriendjes zetten me eerst op koud water. Maar ze merkten wel dat ik toch nog wel safe was en toen ben ik weer begonnen. Aan het eind kreeg ik wel een aanplakbiljet als gezochte voortvluchtige waarop geschoten mocht worden, want de Duitsers vonden me aan het end toch wel griezelig. Ik had toen een lief vriendinnetje en ik ben met haar in het Wehrmachtshoofdkwartier gaan zitten. Ze hebben mij toen niet gevonden en ik ben daarna naar Amsterdam verdwenen. Een nichtje van mij werkte op het M.A.I. (Maatschappelijk Advies en Inlichtingenbureau), waar meisjes werden opgevangen die door de grote stad bedorven zijn, daar ben ik opgevangen en daar zat mijn vrouw. Zo hebben wij elkaar leren kennen. Op Dolle Dinsdag, september 1944, ben ik bij mijn vrouw ondergedoken.

Na Dolle Dinsdag heb ik praktisch geen illegaal werk meer gedaan. Ik heb mij door mijn vrouw gezellig laten verwenen en boeken gelezen. Ik was een tijdje boekhouder op de Valeriuskliniek en mijn vader kwam daar met alle mogelijke mensen, zoals Prinsen, Tenkink (mr. J.C. Tenkink) en Den Hollander. Mijn vrouw dacht tot aan het eind van de oorlog dat Prinsen een chauffeur was, een man van Binnenlandse Zaken nota bene. (dr. Max Prinsen, fiscalist tijdens de bezetting op Binnenlandse Zaken, de rechterhand van de secretaris-generaal, na de bevrijding werd hij secretaris-generaal).

Hoe ging dat solliciteren als burgemeester van Rhenen?
We zijn getrouwd in januari 1946. Prinsen heeft mij gevraagd om kabinet-chef van Beel te worden. Langzamerhand werden de verhoudingen normaler en werd dat kabinetswerk meer deftig werk, waar je eigenlijk een soort ambtenaar moest worden. Ik moest over ridderordes praten en daar verveelde ik mij dood. Toen kwam op diezelfde tijd Van Holthe tot Echten bij mij en zei: "Mijn gemeente is vacant". Ik had al eens gesolliciteerd en de kans gehad om naar Laren in Gelderland te gaan. Ik had nog een paar andere sollicitaties lopen en toen kwam Rhenen tevoorschijn. Rhenen heeft nogal wat voeten in de aarde gehad, want hier zat toen E.P. van Dijk, die toen eigenlijk alles van de oorlog had meegemaakt en allerlei bestuurlijke gaten die Van Hardenbroek niet opvulde, had opgevuld en dat heeft hij uitstekend gedaan. Hij wilde na de oorlog vreselijk graag burgemeester worden. Ik wilde hem niet in de weg zitten, want ik had heel behoorlijk werk en ik zou ook wel een ander burgemeesterschap krijgen. Dus toen heeft mijn vader, en later trouwens ook ikzelf, met Drees gepraat. Drees kwam vroeger altijd bij ons thuis. Hij was wethouder van mijn vader, hij was een hele nuchtere, verstandige, eerste-klasse-bestuurder. In de wereld internationaal was hij natuurlijk lang niet zo ver, maar van zijn SDAP wist hij alles. Of hij nu E.P. zelf gekend heeft of via het gewestelijk bestuur, dat weet ik niet. Hij raadde mij aan te solliciteren. En zo kwam ik in Rhenen.

(Wordt vervolgd)

Gildebroeders en Gildezusters in Rhenen

Is het waar dat vrouwen in Rhenen en elders in de Nederlanden tot in de vorige eeuw alleen voor huis en gezin zorgden en geen andere activiteiten konden ontplooiën, geen onderneming konden starten en geen ambacht konden uitoefenen? Of is dat een hardnekkig misverstand? Want hoe kan het anders dat buitenlandse reizigers verbaasd waren over de grote rol die vrouwen in de vroegmoderne maatschappij in de Nederlanden bekleedden?

Toen kapitein Alonso Vasquez eind 16e eeuw de Lage Landen bezocht schreef hij bijvoorbeeld:

De vrouwen zijn in hun handelingen zoals mannen. In het merendeel van de zaken die hun echtgenoot aangaan, komen ze overeen. Ze doen niet enkel mee in de handel en beheer van hun zaak, huis en familie, maar werken ook als barbiers in kapperszaken. Ze helpen bij het scheren met zo'n nauwkeurigheid, reinheid en beheersing alsof zij het beroep zelf hebben uitgevonden, daar hun echtgenoten zich meestal in tavernen bevinden en ze hun problemen dus oplossen met meer geduld en tact dan de echtgenoten.

Je kunt zeggen dat vrouwen in alle tijden maatschappelijk actief zijn geweest en werk hebben verricht met economische waarde. Ze handelden, verkochten vis, maakten brood, runden een bordeel of verdienden bij in de textielindustrie. Maar veel minder dan mannen werden zij daarbij gesteund en beschermd door maatschappelijke instituties.

Gilden, zonder vrouwen?

De gilden waren in de middeleeuwen en lang daarna, tot aan de Franse tijd (1795-1813), de instituties die belangrijke rollen in de economie vervulden in grote delen van Europa. In de kern waren het belangenorganisaties van personen met hetzelfde beroep. Er bestaan heel goede redenen om lid te worden van een gilde. Het gilde zorgt ervoor dat alleen hun leden rechtmatig hun beroep mochten uitoefenen. Om bakker in een stad te mogen zijn moest je je dus aansluiten bij het bakkersgilde. Ook stelt het gilde regels op voor haar leden en controleert deze. Voorbeelden van deze regels zijn prijs- en kwaliteitsafspraken. Zo zorgt het bakkersgilde ervoor dat al haar leden hun brood voor dezelfde prijs verkopen zodat er geen concurrentie ontstaat en de klanten liever naar bakker A dan naar bakker B gaan. Tot slot zorgt het gilde voor saamhorigheid en behartigt het de belangen van hun leden. De gilden hebben grote economische en politieke

Afb. 1 Visverkoopster

macht en kunnen dus echt dingen voor elkaar krijgen. Ook zorgt het gilde voor haar zieke of oudere leden. Je kunt de gilden van toen vergelijken met de vakbonden van nu. In een gilde wisselen de leden kennis en ervaring uit. Nieuwe gildeleden worden eerst opgeleid in het vak. Na een gedegen opleiding kan een leerling erkend worden als vakman met de titel 'gezel' en uiteindelijk de titel 'meester' behalen na het doen van de gilde- of meesterproef. Het gilde behartigt de belangen van de gildeleden en beschermt hen. Een gilde heeft het alleenrecht op het uitoefenen van het vak, wat leidt tot zekerheid van kwaliteit van het werk met een keurmerk, soms zelfs tot een monopolie in de handel.

Ben je eenmaal gezel, dus vakman, dan betekent dit dat je betaald wordt voor je werk bij de gildemeester. Pas na het

Afb. 2 Vrouwen in de religieuze gilde; de susteren van het Sint Kuneragilde

slagen voor de meesterproef mag je lid worden van het gilde; dat betekent het starten van een eigen bedrijf. Aan gezien je alleen je beroep mag uitoefenen als je lid van een gilde bent, kunnen de gilden eisen aan je stellen.

Organisaties bewegen mee met de samenleving, dus ook de gilden

Gilden kun je zien als een soort voorloper van onze huidige vakbonden. Die hielden zich in de middeleeuwen niet per definitie bezig met arbeidskwesties. Er waren ook sociaal-religieuze gilden, waarvan het Rhenense Cuneragilde een prominent voorbeeld is. Daarvan konden ook vrouwen lid zijn, maar wel in een eigen 'afdeling': de susteren van het Cuneragilde.

Het Cuneragilde is in 1392 in Rhenen gesticht ten tijde van de Cuneraverering en de start van de bouw van de Cunerakerk (ca. 1400). Het gilde is opgericht door geestelijken van de Duitse Orde en notabele burgers in Rhenen. Het is een gemengd gilde. Mannen en vrouwen kunnen lid worden. Soms schrijven meer zusters dan broeders zich in bij de broederschap. De taken van de gildeleden bestaan uit het verzorgen van kerkbegravenissen, verplicht bijwonen van een aantal missen en vespers, branden van kaarsen en bidden en zingen voor het zielenheil van overleden broeders en zusters. Na 1683 worden er geen nieuwe leden meer geregistreerd. De middeleeuwse broederschap heeft tot ruim 100 jaar na de Reformatie bestaan. Het Cuneragilde werd zeer vermogend door schenkingen uit nalatenschappen van landerijen en hofsteden. Uiteindelijk bestond het Cuneragilde nog uit één familie, de familie Vereest.

Kunera Vereest is anno 1683, samen met haar zusters of nichten Leijsbet, Alida en Johanna Vereest, nog een van de laatst geregistreerde vrouwen van het Cuneragilde. Zij is een voornamelijk vrouw met familiebanden binnen het gilde. Zij trouwt op 1 januari 1683 met weduwnaar Herbert de Wijs. Haar vader, Anthonij Adriaensz Vereest,

gildelid en waarschijnlijk gildemeester, heeft dochter en schoonzoon voorgedragen. Herbert de Wijs is ook een gegoede burger en eigenaar van de molen bij de Westpoort.

We weten dat het echtpaar en meerdere gildeleden tevens lid zijn van andere religieuze gilden in de omgeving van Rhenen, zoals het Heylig Sacramentsgilde en het Heylig Cruysgilde, dat meer centraal staat in Wageningen en Amerongen.

Vrouwen in de ambachtsgilden

Welke rol spelen de gilden in de deelname van vrouwen aan de middeleeuwse arbeidsmarkt? [fig 3] Alice Clark behandelt het onderwerp in haar klassieker *Working life of women in the seventeenth century* uit 1919. Clark stelt dat vrouwen meestal alleen toegang krijgen tot gilden via hun echtgenoot. Andere historici zijn van mening dat gilden het werk van vrouwen vooral hebben beperkt. Vrouwen zijn immers uitgesloten van de formele opleiding binnen gilden en kunnen meestal geen zelfstandig lid worden van de beroepsorganisaties. Maar recent onderzoek toont ook aan dat gilden toch ook gezien moeten worden als flexibele instituties, die in staat zijn zich aan te passen aan veranderende economische omstandigheden. Daardoor ontstaan variaties in de status van vrouwen binnen gilden en in de beperkingen die gilden vrouwen opleggen. Gilden passen hun beleid voor de toelating van vrouwen aan aan de economische omstandigheden.

De in- of uitsluiting van vrouwen varieert van plaats tot plaats, door de geografische diversiteit in de

Afb. 3 Vrouw en man in bakkerij

Afb. 4 Gildeteken kleermakersgilde

economische activiteit van vrouwen en de verschillen in de macht van gilden. De toegang van vrouwen tot de gilden in Noord-Nederlandse steden rond 1500 varieert dan ook. Wanneer we gilden categoriseren naar de deelname van vrouwen, kunnen we vijf typen onderscheiden: vrouwengilden, gemengde gilden, gilden met weduwe-recht, gilden waarbij vrouwen betrokken

zijn als loonarbeidsters en gilden die alle vormen van vrouwenarbeid uitsluiten. Een van de zeer zeldzame vrouwengilden heeft in Gouda bestaan. De hekelaarsters, die vlas en hennep voor de lijndraaij kamden, hadden een eigen gilde.

Hoewel het gilde van de hekelnering als vrouwengilde bekend staat, was lidmaatschap strikt genomen niet voorbehouden aan vrouwen. De gildebrief uit 1655 bepaalt dat 'Baesen ende Vrouwen' die zich met de vlas- en hekelnering bezighouden, lid moeten worden. Maar de brief uit 1661 gebruikt alleen nog de vrouwelijke vorm: 'Heeckelsters Gilde'. Het bestuur van dit gilde, dat in de praktijk waarschijnlijk alleen vrouwelijke leden kent, ligt wel in handen van mannen. Bij andere gilden kunnen mannen, en vrouwen die weduwe zijn van een overleden lid, zich aansluiten zoals bijvoorbeeld bij het kleermakersgilde in Rhenen.

Vrouwen in het Rhenense kleermakersgilde

Rhenen kent in de late middeleeuwen het kleermakersgilde. In de archieven van de Gemeente Rhenen is de gildebrief uit 1514 te vinden. Voor een betrekkelijk kleine plaats als Rhenen is het een groot gilde met 25-30 leden met de volgende ambachtslieden: 'kleermaeckers, bontwerckers, droochscheerders, boorduerwerckers ende handtsnijders ende laeckencoopers zijn dese broeders opghericht vant Cleermaeckers gilt'. Het ambacht wordt nog in zijn geheel als huiswerk beoefend en er is nog geen centraal punt in de zin van een atelier of fabriek. Als bijzonderheid is vermeld dat elke gildebroeder verplicht is in het bezit te zijn van een goed 'halsgeweer en seijtgeweer' ter verdediging van zijn lijf en de stad. Of dat van de gildezusters ook wordt gevraagd, vermeldt de historie niet. In de collectie van het Stads museum Rhenen zijn de gildekist en een zilveren schild met schaar en strijkbout van dit gilde opgenomen (afb. 4).

Volgens de archieven zijn in 1604 ook vrouwen lid van het gilde, namelijk de weduwe van Jan Thonesen Slocker, de weduwe van Jacob Petersen, de weduwe van Willems

Hoedema(cker), de weduwe van Willem van Liemer, Marij Peters dochter en de weduwe van Jerphaes Diercksen Soet.

In de daarop volgende jaren treden meer vrouwen toe. In 1636 Grietie Peters de Bruijn, in 1661 de weduwe van mr. Jan Lindenis, in 1671 Agata van Valkesteijn, in 1683 Johana van Brenck dochter van Brenck, in 1703 Aeltgen van Brummen, in 1703 Anna de Kruijff, dochter van Gijsbert van Diercks, in 1708 de vrouw van Johannis de Wit, in 1709 Johana de Vael, in 1711 Lijsbeth Kaspers, Johanna van Alewijck, Aneke Peters, 1713 Lammertje van Bennekom, 1714 vrou van Hannes de Wit, 1716 Joffrou Sara Mensoo, 1722 Dirckje de Vael, Lammertje van Bennekom, Eliesabet fan Brenck, Dirckje van Noort, 1727 Angeniet van Ommeren, 1729 Woutertje van Noort, 1740 Juffrouw Bossaert, 1755 Katerina dochter van Wilm Jorisen.

Vanaf ca. 1700 mogen vrouwen ook zelfstandig lid worden en is het niet langer nodig om weduwe of dochter van een gildelid te zijn. Ook meisjes worden dan als leerling in het kleermakersgilde opgenomen om het handwerk te leren.

Rhenense gildezusters in een mannenwereld

Anna van Ommeren

Op 8 december 1727, als ze 25 jaar is, wordt Anna van Ommeren de gunst verleend om het kleermakersvak te gaan leren en lid te worden van het kleermakersgilde. Haar vader doet het verzoek en krijgt daarvoor, naast de toestemming, ook de rekening. Anna mag twee, hooguit drie jaar bij Lammertje in de leer blijven. Daarna mag ze zelfstandig aan de slag, alleen als het gilde haar daar dan weer toestemming voor geeft. Anna, geboren in 1702, is het derde kind van Geertruijt van Ede en Dirck van Ommeren (1678 - 1756). Vader Dirck is procureur (jurist) en schepen van de stad. Moeder Geertruijt overlijdt jong.

Dirckje van Noort

Dirckje van Noort staat sinds 1708 op de ledenlijst van het kleermakersgilde als 'Wollenaaijster'. Heel waarschijnlijk komt Dirckje van Noort met het idee om Anna van Ommeren het kleermakersvak te laten leren als die op haar 25e jaar nog bij haar ouders woont en dus niet gehuwd is.

De vader van Dirckje is Gijsbert van Noort, net als de vader van Anna van Ommeren schepen van Rhenen.

Sara Menso

Sara Menso is geboren in 1695 te Rhenen als 11e kind van Johannes Menso en Sara Hardebol. Op 3 maart 1716 schrijft Sara Menso zich op 21-jarige leeftijd in bij het kleermakersgilde om een lakenwinkel te beginnen. Er is geen huwelijksakte van Sara, dus is het aannemelijk dat zij dan nog bij haar ouders woont in de oude pastorie. Sara is niet oud geworden. Er is geen overlijdensakte van haar te vinden, maar wel verschillende sterfdata. Soms is dat 1731, maar ook 1724. Zij staat in ieder geval nog in 1722

Afb. 5 Cover boekje 101 kleurrijk vrouwen kleuren Rhenen

op de ledenlijst van het kleermakersgilde. Twee zusters van Sara, de winkelierster, trouwen met Rhenense burgermeesters. Alida Menso trouwt met Johan van Deventer en Elisabeth Menso met Gijsbert van Brien. In de hele 18e eeuw levert de familie Menso burgemeesters, maar ook schepenen, rechters en artsen en de dochters trouwen met 'een goede partij'. Misschien zijn voor Sara, als jongste van het gezin, de 'goede partij' al vergeven? Of is ze om andere redenen, zoals misschien haar gezondheid, geen geschikte huwelijkspartij en moet voor haar toch iets gevonden worden voor haar levensonderhoud?

De tweede druk van het koffietafelboekje '101 kleurrijke vrouwen kleuren Rhenen' is te koop bij de JUMBO en Stadsmuseum Rhenen voor € 15,00. De opbrengst is bestemd voor de verwerving van het schilderij Gezicht op Rhenen van Jan van Goyen.

Wie weet iets over...

Foto nr 851

Foto nr 852

De bijgaande foto's zijn genomen door Cord Otting in 1968 bij de afbraak van de V.d. Waalbuurt. Op nr 851 zien we links de grotendeels afgebroken huizen van de Isaaczijde en rechts de dichtgemetselde huizen aan de Roelofzijde. Het tussenliggende straatje is de M.W. van de Waalstraat, die nog min of meer op dezelfde plaats bestaat tussen Albert Heijn en groentewinkel De Goudreinet. De 20 huizen aan de Isaaczijde en de 10 huizen aan de Roelofzijde zijn in 1881 gebouwd door de meubelfabrikant Roelof van de Waal. Hij noemde

de straatjes naar zijn zonen Isaac, Martinus Wilhelmus en Roelof. Martinus Wilhelmus was naar zijn grootvader (1796-1898) vernoemd. De straatjes waren dus direct aan de noordzijde van de 'Kostschool voor Jonge Heeren' gelegen, later MULO, nog later Gemeentehuis (1926) en nu restaurant 'Het Oude Gemeentehuis'. Na de sloop van de straatjes kon het gemeentehuis aan de Herenstraat uitbreiden en werden appartementen tussen de Nieuwe Veenendaalseweg en de Plantsoenstraat gebouwd.

Inmiddels zijn de destijds gebouwde appartementen en de bijgebouwen van het gemeentehuis afgebroken en is de Rhenense Hof daarvoor in de plaats gekomen.

Op de foto 852 is de sloop van de Isaaczijde te zien en zien we een kind bij de lantaarnpaal. Wie herkent deze inmiddels 57- of 58-jarige persoon?

Namens de werkgroep Cord Otting Gerrit van Nieuwenhuizen

Kunstenaars in Rhenen: Henk van de Vis

In de rubriek 'Kunstenaars van Rhenen' besteden we aandacht aan hedendaagse kunstenaars die in Rhenen en omgeving werkzaam zijn of werkzaam zijn geweest en voor wie Rhenen en omgeving als inspiratiebron hebben gediend.

Jeugd en scholing

Henk van de Vis werd geboren op 5 maart 1941 te Utrecht. Hij woonde in Bosch en Duin, ging in Utrecht naar school en bracht later nog een deel van zijn jeugd in Maarn door.

Als kind was Henk al graag aan het kleien en figuurzagen. Dan maakte hij huisjes die hij op de grond zette. Vervolgens ging hij er dan naast liggen zodat hij er op ooghoogte naar kon kijken en zijn fantasie de vrije loop kon laten gaan. Hij wilde graag architect worden of beeldhouwer. De overeenkomst tussen beide metiers is dat zij gaan over werken creëren in de ruimte, driedimensionaal werk tot stand brengen. Henk koos een kunstopleiding. Hij was voor zijn opleiding graag naar Amsterdam gegaan, maar dat werd Utrecht. Op 16-jarige leeftijd begon hij daar aan de Vrije Academie Artibus aan de opleiding Esthetische Vorming. Hij maakte zijn opleiding hier niet af, maar vervolgde tussen 1962 en 1964 zijn studie aan de Vrije Academie te Den Haag met als hoofdvak beeldhouwen. In Den Haag boetseerde hij veel en werkte ook met gips. Daarnaast werkte hij 2 dagen per week in een brongietterij waar hij het brongietprocedé leerde, terwijl hij zich steenhouwen eigen maakte aan een ambachtsschool voor volwassenen.

Na de academie maakte Henk beelden. Grote beelden. Uit steen en brons. Werk waar spierballen voor nodig waren. Dertig jaar geleden stopte hij met beeldhouwen. Het is ook rond die tijd

dat hij in Rhenen kwam wonen waar hij met plezier woont, al mist hij wel het lommerrijke Maarn waar hij eigenlijk graag naartoe was teruggekeerd omdat hij zo van bomen houdt.

In Rhenen begon Henk te schilderen. Hakken deed hij niet meer; wel maakte hij nog beelden en reliëfs uit brons, hout of gips.

“Die overgang naar de schilderkunst, die zat er wel in”, zegt Henk zelf. “Ik heb nou eenmaal een grote fantasie en kleurgevoeligheid en die kan ik ook wel kwijt op het platte vlak. Mensen zeggen wel over mijn werk dat ze kunnen zien dat ik beeldhouwer ben geweest omdat er toch iets monumentaals in zit. Schilderen met grote halen kan ik niet”, aldus Henk.

De afgelopen 30 jaar in Rhenen

In Rhenen werd Henk een bekend kunstenaar door opdrachten die hij kreeg van bijvoorbeeld De Tollenkamp, deelname aan de Kunstroutes en zijn solo-expositie in Het Rondeel waaraan hij ook een beeld schonk dat nu in de tuin staat. Ook organiseerde Henk Open Huis-exposities en zijn werk kreeg, zoals hij zelf zegt, de laatste jaren aardig wat publicitaire aandacht. In zijn huis aan de Van Deventerstraat waar hij woont en werkt, heeft hij een etalage waar hij zijn werk kan exposeren. Met Pauline Vroom, een Rhenens schilderes, nam hij het initiatief tot de allereerste kunstmarkt en de Tegelroute, die van de rotonde Westpoort naar de rotonde Oostpoort loopt, was ook een idee van hem. Rhenense kunstenaars maakten vier tegeltableaus die historische elementen van Rhenen laten zien. De inspiratie voor zijn werk vond Henk in de plaats Rhenen vooral in de oude architectuur. Zelf heeft hij het dan over ritmes. Het ritme van een trapgevel, de ronding van een klokgevel. Henk kleide oude huizen, hij boetseerde bijvoorbeeld het Tolhuis. Daarvan maakte hij later ook nog een schilderij. Later verdwenen de huizen weer uit zijn schilderijen.

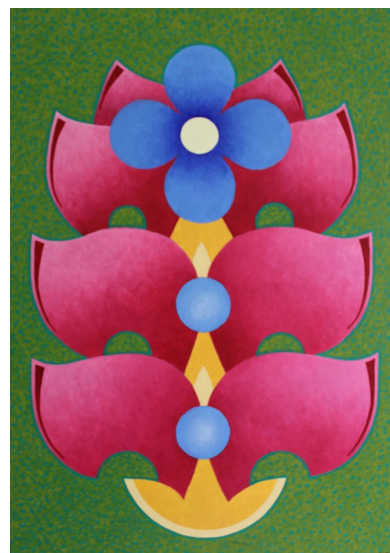
Fasen

Als je naar een overzicht van Henks werk kijkt dan zie je dat hij in zijn werk door veel stijlen en fasen ging. Zelf zegt hij dat hij eens in de 5-6 jaar van stijl verandert, maar dat dit wel altijd een logische ontwikkeling is. De afgelopen periode schilderde hij vooral bloemen, maar op dit moment zijn deze bloemen zich aan het ontwikkelen tot bollen. In tegenstelling tot de wat statische, monumentelere bloemen van voorheen zijn de bollen nu meer in beweging in de compositie. Dynamischer. Bewegen de bollen in de ruimte.

In juni van dit jaar exposeerde Henk op het Kunst-Event Landgoed Zonheuvel in Doorn, waar ik hem ontmoette in een paviljoen met kleurrijke twee- en driedimensionale kunst.

Kunst met een glimlach

Henk vertelt over de moeilijkheden door de gebreken die komen met het ouder worden. Het maakt het leven niet altijd makkelijker, maar zelf blijft Henk de rasoptimist die hij altijd is geweest. En dat weerspiegelt zich ook in zijn kunst: kleurrijk en vrolijk werk. Henk houdt van kleur. Zelfs zijn stenen en bronzen beelden beschilderde hij bij gelegenheid. Werk om een blij en positief gevoel van te krijgen. Henk van de Vis maakt kunst met een glimlach.

Uit het HVOR-bestuur

Open Monumentendag Rhenen

De 36e editie van de Open Monumentendag vindt plaats in het weekend van 10-11 september 2022. In de afgelopen jaren heeft comité Open Monumentendag Rhenen zich ingespannen om samen jaarlijks een mooi programma te brengen. Het ene jaar met meer succes dan het andere. Open Monumentendag verdient meer in de schijnwerpers te staan en vandaar dat ik er op deze plek graag aandacht voor vraag.

Het Cultuurplatform trachtte in een vroeg stadium de diverse partijen bij elkaar te brengen om verschillende initiatieven te ontwikkelen. Desondanks is Monumentendag 2022 kleiner van opzet dan gepland. Hopelijk kan het programma volgend jaar breder zijn. Het Cultuurplatform zou in onze ogen daarbij veel doortastender kunnen optreden.

Het programma voor dit jaar is klein maar fijn. De HVOR zal een bijdrage leveren in de vorm van een lezing in de Cunerakerk over het rampjaar 1672. Het juiste tijdstip is nog niet bekend. Deze lezing wordt verzorgd door de heer ing. L.B.J.M. Klaus uit Amerongen.

Cultuurnota

Eind vorig jaar heeft het Cultuurplatform het initiatief genomen om gesprekken in gang te zetten voor een nieuwe, aangepaste Cultuurnota en voor het opstellen van een Erfgoedvisie. De raad van Rhenen heeft de wens uitgesproken in december 2022 deze beide vast te stellen. Het betreft hier de 'zachte' activiteiten c.q. evenementen. De Cultuurnota moet op een aantal plaatsen aangepast worden. De nieuwe raad van Rhenen heeft zich uitgesproken voor meer aandacht voor cultuur en wil daar ook incidenteel een behoorlijk bedrag voor beschikbaar stellen.

Een van de zaken, het Cultuurplatform, zou in onze ogen veel robuuster neergezet moeten worden.

Erfgoedvisie

Tijdelijk omgevingsplan tot 2029: met de invoering van de Omgevingswet komt het omgevingsplan in de plaats van het bestemmingsplan en de gemeentelijke verordeningen, die over de fysieke leefomgeving gaan. Tot eind 2029 (of tot de datum waarop de gemeente overgaat

naar het definitieve omgevingsplan) bundelt het tijdelijke omgevingsplan de regels die nu zijn opgenomen in het bestemmingsplan, de welstandsnota en een aantal regels over archeologie in de lokale erfgoed- of monumentenverordening. De regels uit de erfgoed- of monumentenverordening die betrekking hebben op de fysieke leefomgeving, moeten in 2029 opgenomen zijn in het omgevingsplan. Voor onroerend cultureel erfgoed mag de erfgoedverordening dan alleen nog andere regels omvatten, zoals betreffende een subsidieregeling. Op grond van de Erfgoedwet blijft de erfgoedverordening wel onverkort mogelijk voor de bescherming van roerend cultureel erfgoed (cultuurgooderen) en immaterieel cultureel erfgoed.

De HVOR ziet het als een belangrijke uitdaging deze gedaantewisseling op de voet te volgen en de vinger aan de pols te houden bij deze veranderingen. We houden u op de hoogte.

Henk van den Berg
Voorzitter HVOR

Vroeger en nu

Kees Waiboer en Leo Schoonhoven

Omstreeks 1880 kocht Jan Willem Lammers (1856) een stuk grond (tabaksland) van Roelof van Voorthuizen, bouwde daarop een huis en begon daarin een (stations-) koffiehuis met gelegenheid tot stalling. Een jaar eerder was een begin gemaakt met de bouw van de spoorbrug over de Rijn. De spoorlijn werd in 1886 in gebruik genomen. Hij heeft het maar korte tijd uitgebaat, diverse andere exploitanten kwamen en gingen, tot Aart van den Berg in 1908 eigenaar werd. Hem werd in 1912 een drankvergunning verleend, hetgeen zijn voorgangers niet was gelukt. Ook zijn er in het gebouw sociëteiten gevestigd geweest.

In de jaren '20 volgde een Hinderwetvergunning voor het exploiteren van een benzinepomp. Het werd een officieel Bondshotel van de ANWB: 'Hotel van den Berg'.

In 1929 verkocht Van den Berg het hotel en er volgden weer enkele eigenaren.

In de oorlogsjaren is de naam 'Het Wapen van Rhenen' ontstaan. Ondanks de oorlogstijd is het hotel intern enkele malen flink verbouwd. Vanaf 1949 tot 1964 was Jan Hovestad, die in de oorlogsjaren oberkelner was geweest bij Laheij, eigenaar.

Na zijn vertrek wisselde het nogal eens van eigenaar. Ondanks de brand in 1974 is het gebouw weer in zijn glorie hersteld.

Achter het gebouw bevindt zich sinds 1929 een kegelbaan, die nog steeds in gebruik is.

Foto: Kees Waiboer

Bron: Henk Deys in 'Oud Rhenen' 2008/3

Reacties lezers

Hoewel wij niet alle reacties kunnen publiceren, willen we u deze niet onthouden.

Remmerstein

25 mei 2022

Onlangs ontving ik het januari-nummer van het mooie tijdschrift 'Oud Rhenen'; vanwege de onbetrouwbare post in Zuid-Afrika beter laat dan nooit!

Het artikel over Remmerstein heb ik met veel plezier gelezen, omdat ik er speciale banden mee heb.

Het landgoed werd in 1907 verkocht uit de boedel van mijn overgrootvader, Dirk Sandbrink (zijn zoon, Jacobus, was notaris in Veenendaal en mijn vader Dirk Sandbrink was textielabrikant in Veenendaal).

Nadat mijn grootvader overleed, heeft mijn grootmoeder jaren gewoond op de 'Duiventoren', waar voor die tijd een paar jongedames een tuiniersbedrijf hadden.

Ik herinner me de speciale appel- en pruimensoorten, die er in de bongerd groeiden en appels en peren, die 's winters op zolder opgeslagen en gedroogd werden!

Wat ik ook nooit vergeten zal, is dat ik als kleine hummel met mijn grootmoeder op Remmerstein wandelde en in een vijver plonsde, die vol met eendekroos bedekt was!

Vele mooie wandelingen hebben we er gemaakt, want 'De Lijster-Eng', waar ik geboren en opgegroeid ben, was niet ver. Er groeiden heerlijke bosbessen en cantharellen in de Remmerse bossen.

Nu woon ik alweer bijna 40 jaar in Zuid-Afrika, met veel genoeg, in een heerlijk privé-natuurreservaat in KwaZulu Natal.

Hier vlakbij is ook een prachtig landgoed, 'Benvie', dat aan een vriendin van me behoort. Haar overgrootvader ontwikkelde het landgoed en legde er rond 1860 een Arboretum en een prachtige, inmiddels welbekende tuin aan.

Met vriendelijke groeten,
Willemien Verwiel - Sandbrink
Mbona Private Nature Reserve,
Howick, KZN

Informatie Jenny de Jong

Hartelijk dank voor de informatie en de foto's die binnenkwamen op onze oproep in het vorige nummer van Oud Rhenen.

De website Vrouwen van Rhenen kan weer aangevuld worden met een kleurrijke vrouw. Ook hebben we inmiddels informatie en foto's ontvangen over Aleid van den Bunt, de eerste professionele conservator van de Oudheid-kamer Rhenen e.o., ook wel Streekmuseum genoemd. Geheel onverwacht kwam er informatie over Margareta Raap, Rhenense domineesvrouw in de 17de eeuw. Deze beide dames verdienen ook een plekje op de website.

Dank namens de werkgroep
Vrouwen van Rhenen.

Mirjam Groenendijk en Henny Boor

Verantwoording

Meissen porselein met 'gezicht op Rhenen' Bronnen, o.a.

- Den Blaauwen 2000, Abraham L. den Blaauwen, Meissen Porcelain in the Rijksmuseum, Uitgeverij Waanders Zwolle 2000
- Kroes 2007, Jochem Kroes, Chinese Armorial Porcelain for the Dutch market, Uitgeverij Waanders Zwolle 2007
- Lempertz 2020, Veilinghuis Lempertz in Keulen, Catalogus veiling No. 1159, kavel No. 713
- Van Meerkerk 2009, Edwin van Meerkerk, Willem V en Wilhelmina van Pruisen – De laatste stadhouders, Uitgever Atlas Amsterdam 2009
- Schoemaker 2007, Laurens Schoemaker en Henk Deys, Tegen de helling van de Heuvelrug, Historische Heuvelrug Reeks 13, Uitgeverij Matrijs te Utrecht
- Terwee 1993, Hetty Terwee, Een topografisch servies in Het Loo, NRC Handelsblad, 13 november 1993

De fotocollectie van Cord Otting Bronnen

- Het aankoopcontract van 26 augustus 2004 uit het HVOR archief
- Wendy Otting (dochter) en Heleen Otting (zuster) schreven een korte levensbeschrijving van Cord Otting. Afbeelding 1 en 2 werden door hen geleverd.
- Foto 3 en 7 komen uit de collectie van Cord Otting
- Foto 4 en 5 heeft de schrijver gemaakt
- Foto 7 Leo Schoonhoven
- Foto 8 is van de website online begraafplaatsen verkregen.

Nieuwe ramen voor de Cunerakerk

- Foto's Conchita de Jong en Henny Boor

Verdwenen uit Rhenen Literatuur

- C. Crum, 2009. Verjaagd van de Grebbeberg. Een familiegeschiedenis 1940-1945, 288pp. Uitg. Matrijs, Utrecht
- W.H. Strous, 2000. Joods Rhenen. Verdwenen maar niet vergeten (1634-1916), 96pp. Uitg. Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken, Rhenen.
- J.M. Vlak, B.W. van Laar en W.H. Strous, 2022. Verdwenen uit Rhenen. Joodse

Oorlogsslachtoffers: een naam, een gezicht, een verhaal, 124pp. Uitgave 'Stichting Slag om de Grebbeberg', Rhenen

Fotoverantwoording

- Voorkant boek en fotogalerij: bron 'Stichting Slag om de Grebbeberg; ontwerp Leonie Zeilmaker-Peek, Rhenen

Henk Deys in gesprek met Lodewijk Bosch van Rosenthal

- Illustraties collectie Henk Deys en Wikipedia

Gildebroeders en Gildezusters in Rhenen Literatuur

- Zanen, W. Uit de oude gildekisten van Rhenen (1948) Maandblad van 'Oud-Utrecht', jg. 21 (1948), no. 7
- Ad J. de Jong De ambachts- of beroepsgilden en de schutterij, Oud Rhenen, negenentwintigste jaargang september 2010 no. 3 blz. 30 Gilden te Rhenen Deel I
- Jelle Haemers, Andrea Bardyn en Channele DeLaMeillieure (red.) Wijvenwereld. Vrouwen in de middeleeuwse stad 2019
- Alice Clark Working life of women in the seventeenth century uit 1919
- S. Ogilvie, A Bitter Living. Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany, Oxford 2003

Bronnen

- www.kareldegrote.nl/Rhenen/kleermakersgilde.htm
- Wikipedia [https://nl.wikipedia.org/wiki/Gilde_\(beroepsgroep\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Gilde_(beroepsgroep))
- www.demiddeleeuwen.jouwweb.nl/ambacht-en-gilde
- www.dbnl.org/tekst/_zev001200701_01/_zev001200701_01_0013.php Geschiedenis van Rhenen Stichting Matrijs 2007
- www.middeleeuwen.areinders.nl/html/de_gilden.html Mirjam Groenendijk en Henny W. Boor 101 kleurrijke vrouwen, kleuren Rhenen 2021

Illustraties:

- Afb. 1 Wikipedia gildeteken

Colofon

OudRhenen

Cultuurhistorisch tijdschrift OudRhenen is een uitgave van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en Omstreken en verschijnt driemaal per jaar. De redactie nodigt auteurs uit om artikelen te schrijven liefst over de culturele geschiedenis van Rhenen en omstreken. De redactie van het tijdschrift wil een bijdrage leveren aan 'het debat zonder einde': de geschiedschrijving, en die van Rhenen en omstreken in het bijzonder. Het is bestemd voor een breed cultuurhistorisch geïnteresseerd publiek.

Jaargang 41, nummer 3, oktober 2022.

Uitgave

Van de Historische Vereniging Oudheidkamer Rhenen en omstreken (HVOR).

Eindredactie

Conchita de Jong, Pieter Vis
Redactie-assistent, Ellen Vlak-Derksen

Redactieraad

Henny Boor, Jan Maarten Doorman, Kees Waiboer

Redactie-adres

p/a Trambaanweg 4, 3911 AH Rhenen
redactie@oudrhenen.nl

Aan dit nummer werkten mee

Henny Boor, Conchita de Jong, Dina de Kruijf, Gerrit van Nieuwenhuizen, Leo Schoonhoven, Pim Strous, Aart de Veer, Just Vlak, Kees Waiboer

Opmaak

Pieter Vis

Basisontwerp

Michel Backus ('Idee en Ontwerp', Rhenen)

Lidmaatschap Vereniging

De contributie voor lid/abonnee jaargang bedraagt € 23,50 (leuk 'Rhenens' cadeau-tje!) en het lidmaatschap gaat per direct in. Gaarne betaling van de contributie op bankrekening nummer NL70 INGB 0001211163 onder vermelding van 'nieuw lid per (datum)'. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd. Opzeggen kan tot 4 weken voor het einde van het verenigingsjaar dat loopt van januari tot en met december. Het lidmaatschap geldt voor een echtpaar (partners).

HVOR-Bestuur

Voorzitter, Henk van den Berg
Secretaris, Gerrit van Nieuwenhuizen
Penningmeester, Reijer van der Meijden
Bestuursleden, Kees Waiboer, Lex Mulder, Anton de Ridder, Dick van Laar, Nees van den Oosterkamp.
PR & Communicatie, vacature

Secretariaat

Ir. G.H. van Nieuwenhuizen, Rozenlaan 72,
3911 DX Rhenen, tel: 0317 - 614 273
info@oudrhenen.nl

Ledenadministratie

Jaap Klootsema, tel: 0317 - 741 203

Website

www.oudrhenen.nl
Info@oudrhenen.nl
Webmaster: A. Verhagen

Werkgroepen

Werkgroep Achterberg, Anton de Ridder
Werkgroep Archeologie, Hans Gadellaa
Werkgroep Beeldbank, Gerrit van Nieuwenhuizen
Werkgroep Bibliotheek, Pim Strous
Werkgroep Elst en Remmerden, Dick van Laar en Nees van den Oosterkamp
Werkgroep Genealogie en heraldiek, Ad de Jong
Werkgroep Sociëteit, Bartho Kobus, Kobus van Ingen
Werkgroep Virtueel Rhenen, Pieter Vis
Vrouwen van Rhenen, Henny Boor, Mirjam Groenendijk

De redactie heeft getracht alle rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Indien iemand meent dat zijn rechten niet zijn gehonoreerd, kan hij/zij contact opnemen met het secretariaat.

Druk

Drukwerkdeal

Niets uit deze uitgave mag worden veelelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

RESIDENCE
RHENEN
RESTAURANT
DE KOTISSEKJE

BRUILOFT TRAINING
VERGADERING CONDOLEANCE
PERSONEELS FEEST LUNCH & DINER
CONFERENTIE EVENEMENT
MANIFESTATIE HIGH TEA
SEMINAR JUBILEUM
PRESENTATIE RECEPTIE

WWW.RESIDENCERHENEN.NL | 0318-542 888 | INFO@RESIDENCERHENEN.NL

van Hees Salon
HAIR • BEAUTY • HAARWERK

FACEBOOK
Like onze bedrijfspagina: "Van Heessalon"
• Blijf op de hoogte van de nieuwste producten
• Enjoy onze belevenissen in onze ontwikkeling
• Profiteer van like en win acties

K KEVIN MURPHY
REDKEN 5TH AVENUE NYC
M MOROCCANOIL
PUPA MILANO

LEERSUM
ma: 13.00 - 18.00 uur
din: 09.00 - 18.00 uur
wo: 09.00 - 18.00 uur
do: 09.00 - 18.00 uur
vrij: 08.30 - 20.30 uur
za: 08.00 - 15.00 uur

RHENEN
ma: 13.00 - 18.00 uur
din: 09.00 - 18.30 uur
wo: 09.00 - 18.30 uur
do: 09.00 - 18.30 uur
vrij: 08.30 - 20.30 uur
za: 08.00 - 15.00 uur

Rijksstraatweg 231
3956 CN Leersum
T 0343 454 056

info@vanheessalon.nl
www.vanheessalon.nl

Herenstraat 23
3911 JB Rhenen
T 0317 614 248

Wij denken niet in cijfers maar in loyaliteit

Jaap van Lienden
Adviseur

Familiebedrijvigheid is ons DNA

persoonlijk | gedreven | onderscheidend

FINANCIËEL | BELASTINGEN | PERSONEEL **Van Lienden & Kooistra**

vlkadvisers.nl Rhenen | Barneveld | Eefde

Tank & Scheur

T&S Exploitatie, Tank en Scheur, exploiteert onbemande tankstations. Bij deze tankstations kunt u 6 dagen per week 24 uur per dag terecht met heel aantrekkelijke kortingen.

Indien u voor minimaal 20 liter bij ons tankt en uw gegevens achterlaat in onze brievenbus, maakt u kans op 10 x 50,00 cash per twee maanden. Dit wordt uitgereikt met een hapje en drankje.

Tevens kunt u ons vinden via onze facebookpagina Tank & Scheur.

Tank & Scheur • Remmerden 2, Rhenen
Tank & Scheur • Deventerweg 80a, Laren (GLD)
T: 0317 612821 • F: 0317 616073 • E: info@tankenscheur.nl • zondag gesloten

SPECIALITEITEN

SMITS

SINDS 1992

Herenstraat 16
3911 JE Rhenen
0317 · 615 563
info@smitsspecialiteiten.nl

Tapijt!

dat voel je, dat beleef je.

endless cunera

www.cunera.nl
tel. (0317) 619 001

DICK VAN LAAR
BOUWKUNDIG ONTWERP - EN TEKENBUREAU B.V.

Wij verzorgen complete aanvragen ten behoeve van:

- nieuwbouw, verbouw, restauratie, renovatie,
- milieuvergunning, vergunning brandveilig gebruik;
- indien gewenst met bodemonderzoek, bestek en toezicht tijdens de bouw en onafhankelijk bouwkundige advisering

Elsterstraatweg 83, 3922 GE Elst (Utr)
tel: 0318- 47 25 22, fax: 0318 - 47 22 16
info@botdickvanlaarbv.nl www.botdickvanlaarbv.nl

De Groene Kamer

NATUURVOEDING

Groen begint hier!

www.degroenekamerhnenen.com
Herenstraat 68, Rhenen 0317-612138

